

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Dieninės studijų formos
V kurso, baudžiamosios justicijos šakos studentės
Augustės Valeikaitės

Magistro darbas

**Mediacijos perspektyvos Lietuvos baudžiamajame procese
Perspectives of Mediation in Lithuanian Criminal Procedure**

Vadovas: doc. dr. Gintautas Sakalauskas

Recenzentas: partnerystės doc. Arūnas Meška

Vilnius
2022

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame magistro darbe analizuojama mediacija baudžiamajame procese. Nagrinėjama mediacijos samprata, atsiradimas baudžiamajame procese ir istorinės raidos aspektai. Analizuojami pagrindiniai atkuriamojo teisingumo modeliai, aptariama mediacija kaip atkuriamojo teisingumo išraiška, išskiriami kertiniai principai, kuriais yra grindžiamas mediacijos procesas bei privalumai ir trūkumai. Analizuojamos mediacijos taikymo galimybės, galimos problemos ir perspektyvos Lietuvos baudžiamajame procese.

Pagrindiniai žodžiai: mediacija, atkuriamasis teisingumas, baudžiamasis procesas, principai, susitaikymas.

This master's thesis analyses mediation in criminal proceedings. The concept of mediation, its origins in criminal proceedings and aspects of historical development are examined. The main models of restorative justice are analysed, mediation as an expression of restorative justice is discussed, and the key principles underlying the mediation process and its advantages and disadvantages are highlighted. Possibilities of application of mediation, possible problems and perspectives in Lithuanian criminal proceedings are analysed.

Keywords: mediation, restorative justice, criminal proceedings, principles, reconciliation.

TURINYS

IŽANGA	2
1.MEDIACIJOS SAMPRATA IR ATSIRADIMAS BAUDŽIAMAJAME PROCESSE.....	5
2.MEDIACIJOS BAUDŽIAMAJAME PROCESSE TURINYS.....	13
2.1. Mediacija baudžiamajame procese kaip atkuriamojo teisingumo išraiška.....	13
2.2. Mediacijos baudžiamajame procese principai ir reikšmė.....	17
2.3. Mediacijos baudžiamajame procese privalumai ir trūkumai	21
3.MEDIACIJOS TAIKYMO LIETUVOS BAUDŽIAMAJAME PROCESSE PROBLEMOS IR GALIMYBĖS.....	28
3.1. Lietuvoje įtvirtinto susitaikymo instituto ir mediacijos santykis.....	28
3.2. Mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvos baudžiamajame procese	32
3.2.1. Bendros procesinės sąlygos mediacijai	35
3.2.2. Tinkamos bylos mediacijai	36
3.2.3. Subjektai, nukreipiantys šalis mediacijai.....	40
3.2.4. Reikalavimai mediatoriams	41
3.2.5. Mediacijos terminai	42
3.2.6. Mediacijos taikymas visose baudžiamąjo proceso stadijose	43
3.2.7. Mediacijos proceso išlaidos.....	44
3.2.8. Mediacijos teisinės pasekmės	46
3.2.9. Mediacijos projektų mokslinis vertinimas (monitoringas).....	47
3.2.10. Informacijos apie mediacijos galimybes ir privalumus sklaida.....	48
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	50
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	52
SANTRAUKA.....	60
SUMMARY	61

IŽANGA

Nagrinėjamos temos aktualumas. Kiekviena visuomenė nuolat ieško geresnių būdų, kaip reaguoti į nusikaltimus ir žalingą savo narių elgesį, nesukeliant išvengtinų neigiamų padarinių ir nesupriešinant žmonių. Tai – nuolatinis bendruomenių siekis išmokyti suderinti teisingumo ir žalos atlyginimo poreikius visų šalių atžvilgiu. Siekiama teisingumą vykdyti ne keršijant ar sukelt didesnę skausmą, bet įtraukiant visas suinteresuotas šalis – aukas, nusikaltėlius, jų šeimas, bendruomenės narius bei institucijas į dialogo procesą, kuriame galima aptarti įvykį ir jo padarytą žalą, suprasti ir įvertinti jo padarinius, sutarti dėl žalos atlyginimo, įveikti baimę ir nepasitikėjimą.

Vienas iš būdų spręsti nusikalstamus konfliktus yra mediacija, kurios įgyvendinimą ir plėtrą pastaraisiais dešimtmečiais skatina ir tarptautiniai teisės aktai. Pavyzdžiui, Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija buvo priimta atsižvelgiant į būtinybę stiprinti aktyvų asmeninį aukos ir kaltininko bei kitų, kurie gali būti paveikti kaip šalys, dalyvavimą baudžiamajame procese, taip pat bendruomenės įtraukimą bei pripažįstant, kad mediacija gali padidinti supratimą apie svarbų asmens ir bendruomenės vaidmenį užkertant kelią nusikalstamumui ir jį valdant bei sprendžiant su juo susijusius konfliktus, taip skatinant konstruktyvesnius ir mažiau represinius baudžiamosios justicijos rezultatus (Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1999 m. rugsėjo 15 d. rekomendacija valstybėms narėms R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose). Taip pat 2012 m. priimta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES numatė aukos teises į apsaugos priemones atkuriamojo teisingumo kontekste (2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR).

Nors toks alternatyvus nusikalstamų ginčų sprendimo būdas nėra naujovė, ją renkama vis dar retai. Viena iš pagrindinių priežasčių yra ta, jog iki šiol per mažai žinoma, kas yra mediacija ir (arba) norima, kad nusikalstamo elgesio atvejis būtų sprendžiamas teisme (Pickell, 2002). Siekiant parodyti, jog ginčai gali būti sprendžiami kitokiu būdu, tikslinga išanalizuoti mediacijos institutą, jo privalumus, sėkmingus kitų šalių pavyzdžius ir taikymo galimybes baudžiamajame procese.

Nepaisant tarptautiniuose teisės aktuose akcentuojamos mediacijos įdiegimo svarbos ir teigiamos ilgametės užsienio valstybių praktikos taikant šį institutą baudžiamosiose bylose, Lietuvoje mediacija baudžiamajame procese dar tik skinasi kelią ir nėra įstatymiškai reglamentuota. Teisinis jos reguliavimas yra būtinas tam, kad mediacija vaidintų ne fragmentinį vaidmenį visose baudžiamąjo proceso stadijose, o taptų stipria

baudžiamojo proceso dalimi ir atsvara tradiciniam baudžiamajam atsakui (Giedrytė-Mačiulienė, Venkevičienė, 2016, p. 83). Taigi yra aktualu išsamiai analizuoti mediacijos institutą ir atskleisti galimas jo įgyvendinimo Lietuvos baudžiamajame procese perspektyvas – toks yra šio baigiamojo magistro darbo **tikslas**.

Darbo tikslui pasiekti keliami šie **uždaviniai**:

1. Atskleisti mediacijos sampratą ir išanalizuoti istorinę raidą.
2. Išanalizuoti mediacijos taikymą baudžiamajame procese, jos atsiradimą, aptarti pagrindinius mediacijos principus bei pateikti esminius privalumus ir trūkumus.
3. Išanalizuoti mediacijos taikymo Lietuvos baudžiamajame procese problemas ir galimybes; palyginti Lietuvoje įtvirtintą susitaikymo institutą ir mediaciją, išanalizuoti mediacijos instituto įdiegimo galimybę Lietuvos baudžiamajame procese.
4. Apibendrinti atliktą analizę ir pateikti išvadas apie mediacijos perspektyvas Lietuvos baudžiamajame procese.

Šio darbo **objektas** yra mediacijos perspektyvos Lietuvos baudžiamajame procese.

Darbo tikslui pasiekti naudojami įvairūs mokslinio tyrimo **metodai**: aprašomasis – vertinamas įvairių teisės aktų bei mokslinės literatūros turinys; lyginamasis – įvairių atkuriamojo teisingumo modelių palyginimas, mediacijos teisinio reguliavimo įvairiose valstybėse palyginimas; lingvistinis – aiškinamos teisės aktuose ir mokslinėje literatūroje pateikiamos mediacijos ir atkuriamojo teisingumo sąvokos; analizės – taikant šį metodą analizuojama mediacijos istorinė raida, principai, privalumai ir trūkumai bei galimos taikymo sritys.

Darbo originalumas. Mediacijos baudžiamajame procese tematiką Lietuvoje savo darbuose analizavo mokslininkai S. Bikelis, A. Čepas, I. Michailovič, R. Uscila ir kt. Atkuriamąjį teisingumą ir mediaciją savo darbuose taip pat nagrinėjo užsienio autoriai K. J. Hopt, F. Steffek, D. W. van Nes, G. Johnstone ir kiti. Visgi išsamios mediacijos perspektyvų Lietuvos baudžiamajame procese analizės nėra atlikta. Per pastaruosius metus mediacijos tema buvo parašyti keli magistro darbai, nagrinėję mediaciją nusikalstamumo prevencijos sistemoje¹, mediacijos probacijos tarnyboje įgyvendinimą², mediacijos taikymą smurtinio pobūdžio konfliktuose³, tačiau mediacijos perspektyvų baudžiamajame

¹ Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto studento Nerijaus Sujetos magistro baigiamasis darbas „Mediacija nusikalstamumo prevencijos sistemoje“, 2018 m.

² Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto studentės Viktorijos Stančikaitės-Grėbliauskienės magistro baigiamasis darbas „Mediacijos probacijos tarnyboje įgyvendinimas“, 2019 m.

³ Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto studentės Neimantės Nicienės magistro baigiamasis darbas „Mediacijos taikymas smurtinio pobūdžio konfliktuose“, 2021 m.

processe tema buvo parašytas tik vienas darbas dar 2016 m.⁴, todėl svarbu analizuoti aktualią padėtį.

Svarbiausi šaltiniai. Šiame darbe remtasi tarptautiniais, Lietuvos ir kitų užsienio valstybių nacionaliniais teisės aktais, moksline literatūra bei kitais šaltiniais, padėjusiais atskleisti nagrinėjamos temos esmę.

Darbo struktūra. Šis darbas susideda iš įvado, trijų pagrindinių dėstomųjų dalių ir išvadų. Taip pat pridedama naudotų šaltinių sąrašas, santrauka lietuvių ir anglų kalbomis. Darbo pradžioje pateikiama anotacija ir pagrindiniai žodžiai.

⁴ Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentės Gintarės Jurkėnaitės magistro darbas „Mediacijos perspektyvos baudžiamajame procese“, 2016 m.

1. MEDIACIJOS SAMPRATA IR ATSIRADIMAS BAUDŽIAMAJAME PROCESU

XX a. antroje pusėje Vakarų kultūros visuomenės pradėjo kelti klausimus dėl tinkamo teisingumo įgyvendinimo. Reikšmingas susirūpinimas buvo tas, kad pagrindinis baudžiamosios justicijos sistemos dėmesys skiriamas baudmės taikymui ir asmens nubaudimui. Todėl liko nepastebėtas svarbus kriminalinio konflikto dalyvis – auka. Atkreiptas dėmesys į tai, kad teisingumo sistemoje auka beveik neturi jokio vaidmens ar kontrolės teismo procese ir dažnai lieka nepatenkinta baudžiamojo proceso baigtimi. Be to, teismai dažnai nesugeba sukurti saugumo jausmo, kurio taip trokšta asmenys ir bendruomenė (Wellikoff, 2004, p. 1). Kaip teigė N. Christie, nusikaltimas yra ne kas kita kaip aukos ir nusikaltėlio konfliktas, kai konfliktuojančioms (pirminėms) šalims tiesiog neleidžiama jo spręsti, nes konfliktas yra iš jų pavogiamas valstybės (Christie, 1977, p. 4). Todėl daugelyje šalių nepasitenkinimas ir nusivylimas oficialia teisingumo sistema paskatino imtis alternatyvių priemonių reaguojant į nusikalstamumą ir sprendžiant kriminalinius konfliktus. Viena iš priemonių – sukurtos atkuriamojo teisingumo programos, pagrįstos įsitikinimu, kad konflikto šalys turi aktyviai dalyvauti sprendžiant ginčą ir šalinant jo neigiamus padarinius (United Nations, 2006, p. 5). Atkuriamojo teisingumo koncepcija vadovaujasi nuostata, kad baudmė nėra raktas į teisingumą. Vietoj to atkuriamojo teisingumo programose daugiausia dėmesio skiriama aukos, nusikaltėlio ir bendruomenės poreikiams (Wellikoff, 2004, p. 2). Ypač svarbu yra proceso dalyvių suartėjimo galimybė, jie turėtų pažinti vienas kito požiūrį, lūkesčius, patirti kito pojūčius, įvertinti savo žalingą elgesį ir pabandyti atsidurti kito kailyje (Sakalauskas, 1998, p. 73). Viena iš pirmųjų atkuriamojo teisingumo iniciatyvų buvo aukos ir kaltininko mediacija (United Nations, 2006, p. 17).

Pažymėtina, jog konfliktuojančių šalių susitarimams pavadinti gali būti vartojami ir kiti terminai: angl. *mediation* (mediacija), *conflict resolution and mediation* (konflikto sprendimas ir mediacija), *Victim-Offender Mediation* (aukos ir kaltininko mediacija), *Victim-Offender Reconciliation* (aukos ir kaltininko susitaikymas), vok. *Täter-Opfer-Ausgleich* (kaltininko ir aukos susitarimas), austr. *Außergerichtlicher Tatausgleich* (neteisminis susitarimas), taip pat bendresnis terminas – angl. *restorative justice* (atkuriamasis teisingumas) (Uscila, 2001, p. 74–75).

Mediacijos terminas skirtingose šalyse, įvairiuose literatūros šaltiniuose gali būti interpretuojamas įvairiai, nėra vieningo, visuotinai priimtino mediacijos sąvokos apibrėžimo. Nepaisant to, pačia bendriausia prasme mediacija gali būti suprantama kaip

konflikto sprendimo būdas, kuomet trečioji šalis, būtent – mediatorius, padeda šalims išspręsti kilusį konfliktą.

Mokslinėje literatūroje galima sutikti ir platesnį mediacijos apibrėžimą: mediacija tai – procedūra, pagrįsta savanorišku šalių dalyvavimu, kai tarpininkas sistemingai palengvina šalių bendravimą, siekiant sudaryti sąlygas šalims pačioms prisiimti atsakomybę už savo ginčo sprendimą (Hopt, Steffek, 2012, p. 11).

Laisva šalių valia yra esminis mediacijos elementas. Nors visos teisinės sistemos iš esmės pritaria šiam požiūriui, laisvos valios elementas skiriasi savo apimtimi. Kai kuriose jurisdikcijose šalių autonomija yra ribota, nes teismas gali priversti teismo ginčo šalis imtis mediacijos procedūros. Kitas esminis bruožas yra tas, kad mediatorius šiuo atveju neturi sprendimo priėmimo galios. Tai reiškia, kad šalys pačios prisiima atsakomybę dėl ginčo išsprendimo. Galiausiai, sistemingas mediatoriaus vykdomas bendravimo skatinimas yra jungiamasis elementas tarp šalių ginčo, savanoriško dalyvavimo ir atsakomybės už konfliktų sprendimą prisiėmimo (Hopt, Steffek, 2012, p. 12–13).

Neretai mediacija gali būti apibrėžiama kaip alternatyvi teismui, savanoriška, konfidencialaus pobūdžio ginčų sprendimo procedūra, kurioje vienas ar keli tretieji nepriklausomi nešališki asmenys padeda besiginčijantiems pasiekti priimtina ginčo sprendimą (Kaminskienė et al., 2013, p. 7).

Panašiai mediacija apibūdinama ir tarptautiniuose dokumentuose – mediacija baudžiamajame procese gali būti apibrėžiama kaip bet koks procesas, kurio metu nukentėjusiajam ir kaltininkui, laisva valia sutikus, suteikiama galimybė aktyviai dalyvauti sprendžiant su nusikaltimu susijusius klausimus, pasitelkiant nešališką trečiąją šalį (tarpininką) (Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1999 m. rugsėjo 15 d. rekomendacija valstybėms narėms R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose).

Mediacijos (tarpininkavimo) procesas pagrįstas savanoriškumo, konfidencialumo ir kitais atkuriamojo teisingumo principais, kurio metu specializuotas mediatorius padeda nukentėjusiajai ir nusikaltusiajai šalims išnagrinėti konfliktą dėl padarytos nusikalstamos veikos ir priimti atkuriamojo pobūdžio susitarimą (sprendimą) (Kaminskienė et al., 2013, p. 255).

Taigi, galima pastebėti, jog mediacija įvairiuose šaltiniuose apibrėžiama panašiai. Todėl galima išskirti kelis pagrindinius jos bruožus, būdingus visiems apibrėžimams:

1. tai – alternatyvi ginčų sprendimo procedūra – iš esmės reiškia tai, jog ši procedūra visiškai nepriklauso nuo klasikinio (rungimosi) teismo proceso, kurio metu šalys stengiasi įtikinti teismą savo teisumu ir priimti kiekvienai iš jų palankų sprendimą;

2. tai – savanoriška ginčų sprendimo procedūra, t. y. šalys pačios laisva valia priima sprendimą, ar nori dalyvauti, ar ne. Tiesa, reikėtų atkreipti dėmesį, jog mediacijos procesas ne visuomet yra savanoriškas. Tam tikrais atvejais mediacija gali būti ir privaloma, pavyzdžiui, šeimos bylose;

3. procese visuomet dalyvauja trečioji šalis (mediatorius), tai – nepriklausomas, nešališkas asmuo, padedantis šalims išspręsti ginčą.

Europoje jau septintojo dešimtmečio pabaigoje prasidėjo teorinės diskusijos apie tai, kaip su nusikaltimo pasekmėmis gali susitvarkyti tiesiogiai su tuo susiję asmenys, būtent auka ir nusikaltėlis. Tuo laikotarpiu įvairiose Europos šalyse buvo suformuluoti konkretūs pasiūlymai dėl naujoviškų projektų. Diskusija vyko tuo pačiu laikotarpiu arba net prieš tai, kai Kanadoje ir JAV buvo pradėti pirmieji aukos ir nusikaltėlio tarpininkavimo eksperimentai aštuntojo dešimtmečio viduryje. Be to, kai kurias pirmąsias Šiaurės Amerikos iniciatyvas aiškiai paveikė Europos mokslininkų teoriniai darbai (Aertsen, Willemsens, 2001, p. 291).

Pirmą kartą mediacija buvo pritaikyta 1970 m. Kanadoje. Eksperimento metu probacijos pareigūnas įtikino teisėją, kad du nusikaltę nepilnamečiai turėtų susitikti su aukomis. Po susitikimo teisėjas kaip būtiną lygtinio paleidimo sąlygą nepilnamečiams nurodė atlyginti aukoms padarytą žalą. Šis eksperimentas prasidėjo kaip lygtinio bausmės vykdymo alternatyva, įkvėpta jaunimo probacijos darbuotojo įsitikinimo, kad aukos ir kaltininko susitikimas gali būti naudingas abiem šalims. Mediacijos procesas buvo sukurtas taip, kad konflikto šalys, susitikusios saugioje aplinkoje, turėtų galimybę pasikalbėti akis į akį. Procesas patvirtino visus lūkesčius ir buvo plėtojamas toliau. Tuo pačiu metu panašūs eksperimentai buvo atliekami Šiaurės Amerikoje ir Anglijoje (Michailovič et al., 2014, p. 49).

Europos šalyse dabartinė aukos ir nusikaltėlio tarpininkavimo forma atsirado devintajame dešimtmetyje. Iš pradžių ji vystėsi gana lėtai. Nors eksperimentų rezultatai buvo teigiami, ypač palanki nukentėjusiųjų ir nusikaltėlių nuomonė, mediaciją palaikantis judėjimas ne iš karto sulaukė tokios įtakos ir paramos, kokios tikėtasi. Daugumoje šalių turėjo praeiti daugiau nei visas dešimtmetis, kol ši praktika tapo įprasta. Teisinės bazės sukūrimas kartais suteikdavo svarbų postūmį, bet ne visur privedė prie laukto proveržio. Nors kiekybiniu požiūriu praktika išliko gana ribota, tačiau kokybiniu požiūriu daugelis nedidelio masto eksperimentų ir kai kurios nacionalinės programos šiame pirmajame etape suteikė įtikinamų įrodymų, kad toks atsako į nusikalstamumą būdas turi didelį naujovišką potencialą (Aertsen, Willemsens, 2001, p. 291–292).

Pirmasis bandomasis mediacijos projektas buvo pradėtas Norvegijoje 1981 m. (Uscila, 2002, p. 93), o po dvejų metų – Suomijoje (Livari, 2000, p. 2). Austrijoje šis modelis buvo vadinamas neteisminiu nusikaltimų sprendimu ir buvo pradėtas taikyti visoje šalyje nepilnamečių teismuose (1988 m.), o vėliau ir bendro baudžiamojo proceso kontekste (Gombots, Pelikan, 2015, p. 14). Anglijoje po nedidelio masto eksperimentų nuo 1979 m. vyriausybė finansavo ir vertino kai kuriuos projektus, tačiau jie neišsiplėtė taip sparčiai kaip Vokietijoje, kuri šį procesą pradėjo maždaug tuo pačiu metu ir 1990-ųjų pabaigoje šioje šalyje jau buvo įgyvendinama per 400 tokių paslaugų projektų. Pirmosios bandomosios programos Vokietijos nepilnamečių justicijoje buvo pradėtos 1985 m., o jau 1991 m. mediacija buvo integruota į Vokietijos baudžiamojo teisingumo sistemą (Alexander et al., 2003, p. 182). Prancūzijoje, kur atitinkamos iniciatyvos taip pat prasidėjo devintojo dešimtmečio viduryje, mediacija nuo pat pradžių buvo siejama su parama aukoms, nors vėliau atkuriamasis teisingumas taip pat buvo išplėtotas kaip dalis bendruomeninių sankcijų pažeidėjams. Lenkijoje mediacija, kaip alternatyvus būdas spręsti ginčus baudžiamosiose bylose, buvo įvesta 1996 m. dėl pradėtų eksperimentinių programų, susijusių su jaunais asmenimis, o įstatymų leidybos lygmeniu įtvirtintas 1998 m. (Făiniși, F., Făiniși, V. A., 2017, p. 301). Belgija yra dar vienas pavyzdys šalies, kurioje 1990-ųjų pradžioje buvo pradėtas taikyti atkuriamasis teisingumas turint tikslą daugiau dėmesio skirti aukai (Aertsen, 2015, p. 49).

Šie įvykiai Europoje – daugiausia devintajame ir dešimtajame dešimtmetyje – aiškiai parodė, kad atkuriamasis teisingumas įvairiose aplinkose atsirado skirtingai, priklausomai nuo institucinio konteksto, kuriame projektai buvo kuriami: iš nusikaltėlio ar probacijos perspektyvos (Austrija, Anglija, Vokietija), paramos aukoms perspektyvos (Prancūzija, Lenkija, Belgija) arba neutralesnės ir vietinės valdžios perspektyvos (Norvegija, Suomija).

Taigi dešimtajame dešimtmetyje mediacijos programų skaičius ir kasmet išnagrinėjamų bylų skaičius Europos šalyse nuolat didėjo. Aukos ir nusikaltėlio mediacija kai kuriose šalyse jau tapo gerai pagrįsta praktika, nes didelis dėmesys buvo skiriamas tinkamų bylų atrankai ir mediatorių pagalbai bei mokymui (Aertsen, Willemsens, 2001, p. 292). 1990-ųjų pabaigoje jau buvo galima pastebėti naują aukos ir nusikaltėlio mediacijos Europoje raidos etapą. Tokios šalys kaip Vokietija, Norvegija, Prancūzija, Austrija ir Belgija jau 1990-ųjų pradžioje turėjo teisės aktus, o dešimtmečio pabaigoje keliose kitose šalyse buvo sukurta teisinė bazė (Jungtinė Karalystė, Suomija, Čekija, Lenkija) arba praktikos sritis buvo teisiškai išplėsta ir gerokai patobulinta (Prancūzija, Vokietija, Austrija) (Aertsen, Willemsens, 2001, p. 293).

Nuo dešimtojo dešimtmečio pabaigos kelios tarptautinės ir viršnacionalinės organizacijos skatino tolesnę aukos ir nusikaltėlio mediacijos ir kitų atkuriamojo teisingumo modelių plėtrą. Didelę reikšmę atkuriamojo teisingumo plėtrai ir įgyvendinimui Europoje turėjo Europos Tarybos ir Europos Sąjungos iniciatyvos.

Pirmoji svarbi priemonė, įgyvendinanti aukos ir nusikaltėlio tarpininkavimą, buvo jau minėta Europos Tarybos rekomendacija Nr. R (99)19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose, priimta 1999 m. rugsėjo 15 d. Šia rekomendacija Europos Tarybos valstybės narės raginamos teikti mediaciją kaip savanoriškai priimtą ir konfidencialią paslaugą visose baudžiamosio proceso stadijose. Nurodoma, jog turėtų būti priimti teisės aktai, taip pat suformuluoti atitinkami baudžiamosios justicijos sistemos ir pačių mediacijos paslaugų veikimo principai, turi būti skatinamas mediacijos projektų vertinimas ir moksliniai tyrimai. Rekomendaciją beveik trejus metus rengė ekspertų komitetas, sudarytas iš praktikų, teisės specialistų, politikos formuotojų ir akademikų iš kelių Europos šalių (Aertsen, Willemsens, 2001, p. 293).

Europos Sąjungos lygmeniu buvo priimtose dvi teisinės priemonės, skirtos remti aukų teises ir aukų politiką visoje Europoje apskritai, taip pat buvo skatinamas tarpininkavimas ir atkuriamasis teisingumas, tenkinantis aukų poreikius: Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TRV dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, nustatanti būtiniausias nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartus, kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. Savaimė suprantama, kad šios įpareigojančios teisinės iniciatyvos paskatino įvairias ES valstybes nars priimti teisės aktus dėl atkuriamojo teisingumo.

2001 m. kovo 15 d. buvo priimtas Tarybos pamatinis sprendimas (toliau – Pamatinis sprendimas) dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose, kuris numato, kad valstybės narės turi suderinti savo įstatymus tiek, kiek tai būtina siekiant užtikrinti aukštesnio lygio apsaugą nusikaltimų aukomis. Remiantis Pamatiniu sprendimu, būtina, kad valstybės narės priimtų tinkamas ir adekvačias priemones, skirtas užtikrinti, kad būtų atsižvelgta į aukų poreikius, būtų apsaugotas aukų orumas, jų teisė informuoti ir būti informuoti, suprasti ir būti suprastai, būti apsaugotai įvairiuose proceso etapuose ir pan.

Šiame Pamatiniame sprendime taip pat yra pateikiama ir tarpininkavimo sąvoka. Tarpininkavimas baudžiamosiose bylose suprantamas kaip nukentėjusiojo ir nusikaltimo vykdytojo sutariamo sprendimo paieška prieš baudžiamosios bylos nagrinėjimą arba jo metu tarpininkaujant kompetentingam asmeniui (2001 m. kovo 15 d. Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TRV dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose).

Pamatinio sprendimo 10 straipsnyje nurodoma, jog kiekviena valstybė narė siekia skatinti tarpininkavimą baudžiamosiose bylose už nusikaltimus, kuriuos ji laiko tinkamais tokios priemonės taikymui. Taip pat, kiekviena valstybė narė užtikrina, kad į bet kurį tokio tarpininkavimo baudžiamosiose bylose metu nukentėjusiojo ir nusikaltėlio pasiektą susitarimą galėtų būti atsižvelgta (2001 m. kovo 15 d. Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TRV dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose).

2012 m. spalio 25 d. buvo priimta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, nustačiusi būtiniausius nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartus, kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. Šia direktyva buvo siekiama peržiūrėti ir papildyti Pamatiniame sprendime 2001/220/TVR nustatytus principus ir gerokai padidinti aukų apsaugą visoje Sąjungoje, visų pirma baudžiamojo proceso metu (2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR).

Kitas reikšmingas teisės aktas yra Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos (ECOSOC) rezoliucija 2002/12, kuria buvo patvirtinti Pagrindiniai atkuriamojo teisingumo programų taikymo baudžiamosiose bylose principai. Šioje rezoliucijoje pateikiami atkuriamojo teisingumo programos, atkuriamojo proceso, atkuriamojo rezultato apibrėžimai, taip pat principai, kuriais grindžiamos atkuriamosios programos.

Atkuriamojo teisingumo programa reiškia bet kokią programą, kurioje naudojami atkuriamieji procesai, siekiant gauti atkuriamuosius rezultatus. Atkuriamasis procesas – tai procesas, kuriame auka ir nusikaltėlis bei, jei reikia, kiti asmenys, paveikti nusikaltimo, kartu dalyvauja sprendžiant su nusikaltimu susijusius klausimus, padedami nepriklausomos trečiosios šalies – tarpininko. Atkuriamasis rezultatas reiškia susitarimą, pasiektą atkūrimo proceso metu. Susitarimą sudaro žalos atlyginimas, viešųjų paslaugų teikimas ar bet kokie kiti įsipareigojimai, kurie užtikrins nukentėjusiajam ar bendruomenei padarytos žalos atlyginimą ir aukos bei nusikaltėlio reintegraciją į visuomenę (Resolution 2002/12 of United Nations on the Basic Principles on the use of restorative justice programs in criminal matters).

Taip pat, 2007 m. gruodžio 7 d. Europos veiksmingo teisingumo komisija (CEPEJ) priėmė Gaires dėl geresnio rekomendacijų „Dėl mediacijos baudžiamosiose bylose“ įgyvendinimo, kuriose siūloma skatinti ir organizuoti veiksmingas tarpininkavimo sistemas kuo platesnėje geografinėje erdvėje visose baudžiamojo proceso stadijose, įskaitant bausmių vykdymo stadiją; teisėjai, prokurorai ir kitos baudžiamosios teisminės institucijos turi turėti galimybę teikti informaciją, organizuoti informacinius seansus mediacijos

klausimais ir prireikus pakviesti nukentėjusiuosius ir (ar) nusikaltėlius pasinaudoti mediacija ir (arba) perduoti bylą mediacijai (Europos veiksmingo teisingumo komisijos (CEPEJ) 2007 m. gruodžio 7 d. Gairės dėl geresnio rekomendacijų „Dėl mediacijos baudžiamosiose bylose“ įgyvendinimo). Valstybės raginamos skatinti ir remti taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) programas, skatinti sėkmingų programų sklaidą. Valstybės raginamos nuolat stebėti ir vertinti veikiančias taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) schemas, identifikuoti galimas taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) pasekmes. Ypatingą dėmesį taikinamajame tarpininkavime baudžiamąjo proceso srityje raginama skirti aukos poreikiams užtikrinti. Gairėse detaliai apibrėžiamos konfidencialumo principo, taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) paslaugų kokybės užtikrinimo priemonės, taip pat skatinamas taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) mokymų programų kūrimas, išskirtos konkrečios sritys (taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) tikslai ir principai, taikinimo tarpininko (mediatoriaus) etika, baudžiamosios justicijos pagrindai ir kt.), kurias turėtų apimti mokymai. Gairėse nurodoma ypatingą dėmesį skirti nepilnamečių (mažamečių) dalyvavimui taikinamajame tarpininkavime (mediacijoje), nustatyti reikiamas procesines garantijas jų interesams užtikrinti. Valstybės raginamos imtis visų priemonių, taip pat ir nurodytų gairėse, kad taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) procese būtų užtikrinamos nukentėjusių asmenų ir pažeidėjų teisės, kad taikinamasis tarpininkavimas (mediacija) baudžiamosiose bylose būtų vykdomas tik esant laisvam nukentėjusiųjų ir pažeidėjų sutikimui. Valstybės raginamos skirti finansinę paramą taikinamajam tarpininkavimui (mediacijai) baudžiamajame procese, taip pat numatyti senaties terminų sustabdymą, kai vykdomas taikinamasis tarpininkavimas (mediacija). Gairėse valstybės, baudžiamosios justicijos institucijos, kiti suinteresuoti asmenys raginami imtis konkrečių priemonių taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) žinomumui skatinti (Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2015 m. rugsėjo 17 d. įsakymas dėl taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtros koncepcijos patvirtinimo).

Taigi, tarptautiniu lygmeniu priimtais teisės aktais buvo siekiama paskatinti valstybes imtis visų būtinų veiksmų, reikalingų įgyvendinant atkuriamojo teisingumo programas, tobulinant esamas ir įtraukiant jas į baudžiamąją justiciją.

Apibendrinant, galima teigti, jog sena ir savaime suprantama atkuriamojo teisingumo idėja per pastaruosius dešimtmečius vėl iškilo į pirmą planą. Baudžiamąjo teisingumo sistemos, daug dėmesio skirdamos biurokratiniams ir į atpildą nukreiptiems teisingumo procesams, nutolo nuo idėjos ir gebėjimo reaguoti į nusikalstamumą. Baudžiamąjo teisingumo sistemos buvo iš esmės kritikuojamos dėl to, kad jose trūko dėmesio aukoms ir dėl riboto potencialo priversti nusikaltėlius elgtis atsakingai. Baudžiamąjo teisingumo

sistemos daugumoje šalių tapo save patvirtinančiais mechanizmais, neturinčiais realaus ryšio su žmonių gyvenimo pasauliu ir neturinčiais veiksmingų priemonių nusikalstamumui visuomenėje kontroliuoti. Todėl atkuriamojo teisingumo tikslas yra pagerinti esamas teisingumo sistemas, taikant įtraukimo ir dalyvavimo metodą.

Atsižvelgiant į tai, jog mediacija daugelyje šalių jau yra ne naujovė, toliau, remiantis užsienio šalių praktika, atliktų tyrimų duomenimis bei tarptautinėmis rekomendacijomis, nagrinėjamas mediacijos baudžiamajame procese turinys.

2. MEDIACIJOS BAUDŽIAMAJAME PROCESSE TURINYS

2.1. Mediacija baudžiamajame procese kaip atkuriamojo teisingumo išraiška

Atkuriamasis teisingumas tai – būdas reaguoti į nusikalstamą elgesį, suderinant bendruomenės, aukų ir nusikaltėlių poreikius. Tai – besivystanti sąvoka, kuri įvairiose šalyse lėmė skirtingą interpretaciją, dėl kurios ne visada galima pasiekti tobulą sutarimą. Be to, dėl sunkumų tiksliai išversti sąvoką į skirtingas kalbas, dažnai vartojami įvairūs terminai (United Nations, 2006, p. 6).

Remiantis tarptautiniu mastu naudojamu ir visuotinai priimtu apibrėžimu, atkuriamąjį teisingumą galima apibrėžti kaip procesą, kurio metu šalys, susijusios su tam tikru nusikaltimu, kolektyviai sprendžia, kaip elgtis su nusikaltimo padariniais ir jo pasekmėmis ateičiai (Marshall, 1999, p. 5).

Būtų sudėtinga suskaičiuoti visus įvairiose šalyse taikomus atkuriamojo teisingumo modelius. Idealiu atveju atkuriamasis procesas siekia abiejų tikslų, t. y. ir patenkinti aukos poreikius, ir didinti kaltininko atsakomybę. Galima išskirti tris pagrindinius atkuriamojo teisingumo modelius: 1) aukos ir kaltininko mediacijos, 2) konferencijos, 3) apskritojo stalo diskusijos. Šie trys pagrindiniai modeliai buvo pagrindas kitiems modeliams kurti (Michailovič, 2017, p. 236).

Aukos ir kaltininko mediaciją galima laikyti tipine atkuriamojo teisingumo programa, kuri ne tik skatina kaltininką prisiimti atsakomybę už savo veiksmus, bet drauge siekia patenkinti abiejų šalių poreikius. Aukos ir kaltininko mediacijos metu pasiektas susitarimas yra susijęs su nusikalstamos veikos sukeltos žalos atlyginimu (materialiuoju, fiziniu, simboliniu ir (ar) emociniu). Taip pat svarbu ir tai, jog kaltininkas prisiima įsipareigojimus, sustabdančius jį nuo pakartotinio nusikaltimo (Michailovič et al., 2014, p. 49). Aukos ir kaltininko mediacija yra procesas, kurio metu aukoms suteikiama galimybė saugioje aplinkoje susitikti su nusikaltėliu ir įsitraukti į tarpininkaujančią diskusiją dėl nusikaltimo. Su apmokyto tarpininko pagalba auka gali išsakyti savo jausmus, gauti atsakymus į išskylančius klausimus apie nusikaltimą ir kaltininką bei tiesiogiai dalyvauti kuriant restitucijos planą. Taip pat, itin svarbu yra išlaikyti jautrumą aukos poreikiams. Visų pirma, mediatorius turi padaryti viską, kas įmanoma, kad nukentėjusysis jokių būdu nenukentėtų dar kartą. Be to, aukos dalyvavimas turi būti visiškai savanoriškas, kaip ir nusikaltėlio. Aukai taip pat turėtų būti suteikta galimybė, kai tik įmanoma, pasirinkti sprendimus, pavyzdžiui, kada ir kur vyks mediacijos sesija, kas dalyvaus, kas kalbės pirmas ir t. t. Aukoms dažniausiai ir yra suteikiama galimybė pirmoms kalbėti mediacijos susitikime, o tai padeda joms jaustis įgalintoms arba bent jau nepažeidžiamoms proceso.

Mediacijos programose pirmenybė teikiama aukų ir nusikaltėlių poreikiams, o ne kitų proceso dalyvių (pvz., tėvų ir kitų artimųjų) poreikiams, tačiau aukoms skiriamas ypatingas dėmesys, siekiant užtikrinti, kad jos nenukentėtų nuo paties proceso (Bazemore, Umbreit, 2001, p. 8–9).

Dialogo metu tiek auka, tiek nusikaltėlis dalijasi mintimis ir jausmais, bandydami materialiai ir simboliškai išspręsti dalį nusikalstamos veikos padarytos žalos. Aukos ir nusikaltėlio dialogas priklauso nuo dalyvių įsitraukimo ir sąveikos. Procesas paprastai susideda iš trijų skirtingų etapų: pasirengimo dialogui, dialogo ir tolesnių veiksmų. Visose šiose fazėse auka ir nusikaltėlis prisiima aktyvius vaidmenis – tai, kas jiems paprastai nėra suteikiama baudžiamosios justicijos procese (Dzur, 2003; Leverton, 2007–2008). Kadangi nusikaltimas atima iš aukos galios ir saugumo jausmą, visas aukos ir nusikaltėlio dialogo procesas padeda aukai suteikti daugiau galių (Beck, Wood, 2011, p. 2).

Taigi, pastebima akivaizdi šio modelio nauda – aukos ir kaltininko dialogas suteikia galimybes aukoms, nusikaltėliams ir susijusiems pagalbiniam asmenims susitvarkyti su nusikaltimo padaryta žala. Skatinant tiesioginį įsitraukimą ir sąžiningą dalijimąsi mintimis bei jausmais tarp aukos ir kaltininko, dialogo procesas gali pradėti atitaisyti tam tikrą žalą (Bradt, Bouverne-De Bie, 2009, p. 188).

Konferencijų modelis – tai atkuriamojo teisingumo procesas, kuriame neutralaus tarpininko dėka susitinka auka, kaltininkas ir juos palaikantys asmenys (šėimos nariai, artimieji giminaičiai, draugai ir pan.). Taip pat konferencijoje gali dalyvauti ir kiti asmenys, pavyzdžiui, policijos pareigūnas, advokatas, socialinis darbuotojas ir t. t. Šio susitikimo metu ieškoma visas šalis tenkinančio sprendimo (Michailovič et al., 2014, p. 51).

Konferencijų modelis atsirado 1989 m. Naujojoje Zelandijoje priėmus Vaikų, jaunuolių ir jų šėimų įstatymą. Šis įstatymas nustatė naują kovos su nepilnamečių nusikalstamumu priemonę – užuot nagrinėjus bylas teisme, padedant policijai ir vaikų apsaugos tarnyboms, įstatymas pirminę teisę priimti sprendimus ir nuspręsti dėl atitinkamos sankcijos suteikė nepilnamečio nusikaltėlio šėimai, dalyvaujant aukai ir kitoms bendruomenės paramos grupėms (Centre for Justice and Reconciliation. Conferencing).

Konferencija yra bendras terminas, vartojamas daugeliui skirtingų modelių kriminalinėje ir nekriminalinėje aplinkoje, pavyzdžiui, šėimos grupės konferencijos, jaunimo teisingumo konferencijos, policijos vadovaujamos konferencijos, mokyklos konferencijos, bendruomenės tarpininkavimo programos ir pan. (Zinsstag et al., 2011, p. 46).

Procesas prasideda nusikaltėlio pasakojimu apie įvykį iš savo pusės, o vėliau auka padaro tą patį. Tada abu turi galimybę išreikšti savo jausmus dėl nusikaltimo įvykio ir

aplinkybių. Taip pat kiekvienas gali pateikti klausimus vienas kitam, o po to – atsakyti į klausimus, kuriuos pateikia jų šeimos. Tada nusikaltėlis ir jo šeima privačiai aptaria žalos atlyginimo klausimą, o vėliau pateikia pasiūlymą aukai ir kitiems dalyvaujantiems asmenims. Derybos grupėje tęsiasi tol, kol yra pasiekiamas bendras sutarimas. Jeigu susitarimo nepavyksta priimti, byla yra perduodama į teismą (Centre for Justice and Reconciliation. Conferencing).

Šis atkuriamojo teisingumo modelis yra panašus į aukos ir kaltininko mediaciją, nes įtraukia auką ir nusikaltėlį į platų pokalbį apie nusikaltimą ir jo pasekmes. Tačiau išskirtinumas yra tai, jog konferencijų metu taip pat dalyvauja šeimos nariai, bendruomenės paramos grupės, policijos pareigūnai ir advokatai. Taigi, pastebimas plataus subjektų rato įtraukimas į procesą.

Apskritojo stalo diskusijų modelis sukurtas remiantis Šiaurės Amerikos aborigenų vertybėmis ir tradicijomis. Baudžiamosios justicijos sistemoje apskritojo stalo modelis pirmą kartą pritaikytas 1990 m. prieš teisėjui priimant sprendimą. Susitikimai buvo orientuoti į bendruomenę, vyko kartu su auka, kaltininku, jų šeimomis, juos palaikančiais asmenimis, kitais suinteresuotais nariais ir baudžiamosios justicijos atstovais (teisėjais, prokurorais, policijos pareigūnais ir kt.). Apskritieji stalai buvo dažniausiai naudojami bendruomenės problemoms spręsti, siekiant užtikrinti paramą bei pagalbą aukai ir kaltininkui (kartais paruošti prieš skiriant bausmę) ir kaltininko, atlikusio laisvės atėmimo bausmę, planui grįžti į bendruomenę sudaryti (Michailovič et al., 2014, p. 53).

Kaip ir kiti atkuriamojo teisingumo modeliai, apskritojo stalo diskusijų modelis suteikia tam tikrą erdvę aukos ir nusikaltėlio susitikimui, tačiau tai yra daugiau nei bendruomenės įtraukimas į sprendimų priėmimo procesą. Bendruomenės dalyviais gali būti nuo teisingumo sistemos darbuotojų iki bet kurio bendruomenės nario, susirūpinusio dėl padaryto nusikaltimo. Visiems dalyvaujantiems šiame procese yra suteikiama galimybė pasisakyti.

Šis procesas pagrįstas tam tikromis vertybėmis. Visų pirma, jis skirtas aukai ir nusikaltėliui išgyti ir suprasti. Pagrindiniai tikslai yra bendruomenės įgalinimas dalyvauti sprendžiant, ką reikia daryti konkrečiu atveju, ir spręsti pagrindines problemas, dėl kurių galėjo būti padarytas nusikaltimas. Siekiant šių tikslų, šis modelis remiasi pagarbos, sąžiningumo, įsiklausymo, tiesos, dalijimosi ir kitomis vertybėmis.

Tarp paminėtų atkuriamojo teisingumo modelių galima išvelgti tam tikrų panašumų. Pavyzdžiui, vadovaujamosi bendraisiais principais, palaikomos tam tikros vertybės kaip savanoriškumas, pagarba, bendradarbiavimas. Modelius jungia ir svarbiausias dalykas – atkuriamasis dialogas (Michailovič et al., 2014, p. 54).

Vertinant mediacijos proceso dalyvių gausą, mediacija praktikoje nedaug skiriasi nuo kitų atkuriamojo teisingumo modelių. Mediaciją įgyvendinanti organizacija ar procesui besiruošiantis mediatorius, atsižvelgęs į šalių poreikius ir (ar) proceso aplinkybes, gali keisti mediacijos dalyvių skaičių. Konferencijų ir apskritojo stalo modeliai pasižymi procese dalyvaujančių asmenų gausa ir nėra organizuojami tik su nusikaltimo auka ir kaltininku. Apskritojo stalo procese visada būna bendruomenės atstovai, o konferencijose šeimos nariai ir kiti palaikantys asmenys. Taip pat mediacijos procesas skiriasi ir tuo, jog jis gali būti ir netiesioginis, kai auka ir kaltininkas nesusitinka akis į akį, o bendrauja netiesiogiai per mediatorių. Gali būti bendraujama laiškais, vaizdo, garso įrašais ir pan. (Michailovič et al., 2014, p. 55–56).

Konferencijų ir apskritojo stalo modeliuose tarpininko vaidmuo apsiriboja nustatymu, kas turėtų dalyvauti, šalių paruošimu jų dalyvavimui ir proceso organizavimu. Tikimasi, kad tarpininkai palengvins, o ne vykdys susitikimą, todėl jiems nereikia specialių žinių, išskyrus aiškų proceso tikslo supratimą. Taigi šie modeliai vis labiau pereina prie „visi gali tai padaryti“ ir „beveik dėl bet kokios priežasties“ požiūrio (McCold, 1999, p. 37).

Mediacijos taikymo galimybės praktiškai beribės. Ji yra taikoma tiriant ir smulkias nusikalstamas veikas, delinkventinį nepilnamečių elgesį, ir sunkius nusikaltimus. Populiarija penitencinės mediacijos programos, o tam tikrais atvejais mediacija netgi yra svarstoma ir įgyvendinama kaip papildoma proceso galimybė tiriant nužudymų bylas. Taip pat, vienas iš kaltininko ir aukos mediacijos privalumų yra tas, kad ji gali būti įgyvendinama per visas baudžiamojo proceso stadijas: ikiteisminio tyrimo, bylos nagrinėjimo, bausmės vykdymo metu ir jau atlikus bausmę (Michailovič et al., 2014, p. 56).

Socialinė aukos ir nusikaltėlio mediacijos nauda pasireiškia visapusišku aukų poreikių tenkinimu, įskaitant ir poreikį konsultuotis, aukos ir nusikaltėlio galėjimu matyti vienas kitą kaip asmenis, o ne stereotipus bei teigiama motyvacija nusikaltėliui integruotis visuomenėje ir jausti, kad visuomenė yra pasirengusi jį priimti (Marshall, 1999, p. 11).

Taigi galima daryti išvadą, jog visi paminėtieji atkuriamojo teisingumo modeliai turi tam tikrą išskirtinių bruožų, kurie leidžia atriboti juos nuo kitų modelių, pavyzdžiui, didesnis asmenų, įtraukiamų į procesą, ratas. Aukos ir kaltininko mediacijos metu dalyvauja tik nusikaltėlis ir auka, konferencijų modelis pasižymi šeimos narių ir kitų palaikančių asmenų dalyvavimu, o apskritojo stalo modelis – bendruomenės įtraukimu. Nepaisant to, visų jų tikslas – atkurti pažeistus santykius tarp asmenų, vadovaujantis savanoriškumo, pagarbos, bendradarbiavimo ir kitomis vertybėmis.

2.2. Mediacijos baudžiamajame procese principai ir reikšmė

Mediacijos principai – tai pagrindinės idėjos, procedūrų „stuburas“, kurio pažeidimas lemtų proceso diskreditavimą (pasitikėjimo praradimą) ir jo misijos paneigimą. Mediacijos principų gali būti labai daug ir įvairių, tačiau kaip pagrindiniai dažniausiai įvardijami savanoriškumas, laisva šalių valia, mediatoriaus nešališkumas ir kompetencija, konfidencialumas bei saugumas (Michailovič et al., 2014, p. 78).

Vienas iš esminių mediacijos proceso principų yra savanoriškumas. Tai iš esmės reiškia kaltininko ir aukos įsitraukimą į mediacijos procesą tik jų laisva valia. Šis principas pasireiškia tuo, kad visi sprendimai priimami tik abipusiu šalių susitarimu ir kiekviena šalis gali bet kada atsisakyti mediacijos ir ją nutraukti (Surma, 2016, p. 38). Todėl akivaizdu, jog nė viena šalis negali būti verčiama ar nesąžiningai įtikinama dalyvauti mediacijoje (Michailovič et al., 2014, p. 78–79). Tačiau gali kilti klausimas dėl savanoriškumo aspekto esant privalomajai mediacijai. Tokiu atveju įstatymuose ir tarptautiniuose teisės aktuose yra pateisinamas savanoriškumo principo ribojimas, kuris yra būtinas mediacijos plėtojimui ir siekiant kitų socialiai vertingų tikslų, pvz., didesnio šalių pasitenkinimo ginčo sprendimo procesu ir jo rezultatu ar teismų darbo krūvio mažinimo. Vis dėlto, kaip ir bet koks kitas teisės principų ribojimas, taip ir savanoriškumo ribojimas turi būti numatytas įstatymu, būti proporcingas siekiamam tikslui bei esmingai neapsunkinti šalių (Intė et al., 2019, p. 58).

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į savanoriškumo principo pasireiškimą įgyvendinant susitarimą tarp šalių. Tai reiškia, kad šalys pačios sprendžia, ar vykdyti mediacijos sutarties sąlygas, ar ne. Taigi galima teigti, jog mediacijos sutartis neturi privalomo vykdymo ir nėra galimybės priversti kitos šalies ją vykdyti.

Savanoriškumo principas taip pat akcentuojamas ir tarptautiniuose dokumentuose. Pavyzdžiui, Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijose teigiama, jog mediacija baudžiamosiose bylose turėtų vykti tik tada, kai šalys laisva valia sutinka. Šalys taip pat turėtų turėti galimybę bet kuriuo metu atšaukti tokį sutikimą (Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1999 m. rugsėjo 15 d. rekomendacija valstybėms narėms R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose).

Europos veiksmingo teisingumo komisijos (CEPEJ) rekomendacijose pažymima, jog siekdamas sudaryti sąlygas aukoms ir nusikaltėliams dalyvauti mediacijoje, valstybės narės turėtų imtis visų būtinų priemonių užtikrinti, kad jų teisės būtų apsaugotos ir kad jie žinotų apie savo teises. Mediacijai reikalingas laisvas ir informuotas tiek aukų, tiek nusikaltėlių sutikimas, todėl jokių būdu neturėtų būti naudojamos, jei yra pavojus, kad mediacija gali pakenkti vienai iš šalių. Reikėtų deramai atsižvelgti ne tik į galimą naudą, bet ir į galimą

tarpininkavimo riziką abiem šalims, o ypač aukai (Europos veiksmingo teisingumo komisijos (CEPEJ) 2007 m. gruodžio 7 d. Gairės dėl geresnio rekomendacijų „Dėl mediacijos baudžiamosiose bylose“ įgyvendinimo).

Kitas svarbus principas yra mediatoriaus nešališkumas ir kompetencija. Mediatorius turi būti nešališkas ir vienodai traktuoti abi šalis. Mediatorius neturi daryti šalims jokio spaudimo nei ieškodamas galimų ginčo sprendimo variantų, nei šalims priimant sprendimą. Tas pats pasakytina ir apie mediatoriaus galimybę ar norą pasiūlyti šalims tam tikrus sprendimų variantus. Mediatorius neturi teisės siūlyti jokių sprendimų, jis tik vadovauja mediacijos procesui ir šį procesą koordinuoja (Surma, 2016, p. 40).

Mediatoriaus nešališkumas sudaro prielaidas abiem šalims juo pasitikėti, skatinti abipusę pagarbą ir pripažinimą, leisti aktyviai organizuoti šalių dalykinės komunikacijos procesą, aiškintis tiesioginio šalių bendravimo ir bendradarbiavimo kliūtis, konflikto priežastis ir sudaryti sąlygas jas veiksmingai šalinti bei „gydyti“ šalių santykius. Didesnis prielankumas vienai iš šalių paprastai kelia grėsmę sąžiningai ar lygiateisei elgsenai su abiem šalims ir tampa kliuviniu tinkamai organizuojant mediaciją. Ar mediatorius veikia nešališkai, nustatoma vertinant pagal tris kriterijus:

1. Mediatorius turi būti nepriklausomas nuo šalių, nebūti nė nuo vienos iš jų priklausomas, nė vienos iš jų kontroliuojamas. Šiuo požiūriu vertinami mediatoriaus asmeniniai, verslo ir kitokie ryšiai su kiekviena iš šalių.

2. Mediatorius neturėtų tiesiogiai ar netiesiogiai būti suinteresuotas mediacijos rezultatu (baigtimi) arba turėti asmeninių interesų spręsdamas konfliktą.

3. Mediatorius turi laikytis neutralumo ir nereikšti bei nejausti didesnio prielankumo vienai iš šalių ar nuostatų kurios nors šalies atžvilgiu (Michailovič et al., 2014, p. 84–85).

Mediatoriaus nešališkumas taip pat yra viena iš svarbiausių sąžiningos, objektyvios, konstruktyvios, visapusiškos, taigi ir efektyviausios ginčų sprendimo procedūros garantijų. Europos mediatorių elgesio kodekse teigiama, kad tarpininkas visada turi veikti šalių atžvilgiu nešališkai ir būti įsipareigojęs mediacijos procese padėti visoms šalims vienodai (European Code of Conduct for Mediators, 2004). Taigi tarpininkų nešališkumą Europos bendrija vertina kaip mediatoriaus profesinės veiklos pagrindą.

Taigi pažymėtina, kad tarpininko nešališkumo principo išlaikymas rodo jo profesionalumą ir jo profesines savybes, o svarbiausia – reputaciją.

Kitas reikšmingas principas yra konfidencialumas. Konfidencialumas mediacijos procese laikomas vienu iš svarbiausių visuotinai pripažintų principų. Konfidencialumo garantijos suteikia šalims daugiau laisvės ir drąsos atvirai reikšti mintis, įsitikinimus ir jausmus, neslapukauti, labiau pasitikėti viena kita ir mediatoriumi (Michailovič et al., 2014,

p. 89–90). Neabejotinai šis principas svarbus mediacijai, dėl kurio mediacija turi didelį pranašumą, lyginant su kitais ginčų sprendimo būdais.

Plačiaja prasme konfidencialumas reiškia taisyklę, pagal kurią mediacijos procedūros faktas, taip pat informacija, įskaitant žodinę informaciją, ir mediacijos procese naudojami dokumentai negali būti atskleisti, jeigu šalių susitarimu nenurodyta kitaip (Surma, 2016, p. 39).

Šis principas įtvirtintas Europos mediatorių elgesio kodekse. Jame yra nurodoma, jog mediatorius turi laikyti paslapyje visą informaciją, kylančią iš arba susijusią su mediacija, įskaitant aplinkybę, kad mediacija turi įvykti arba įvyko, išskyrus atvejus, kai tokią informaciją įpareigojama atskleisti remiantis teisės aktais arba dėl viešosios tvarkos apsaugos. Bet kokia vienos šalies konfidencialiai mediatoriams atskleista informacija negali būti atskleista kitoms šalims nesant leidimo, išskyrus atvejus, kai to reikalauja teisės aktai (European Code of Conduct for Mediators, 2004).

Tam, kad šalys galėtų laisvai dalintis jų turima informacija, jos turi būti tikros, kad tą daryti yra saugu. Mediacijos proceso metu yra atskleidžiama nemažai emocinių šalių išgyvenimų, asmeninio gyvenimo ar komercinės veiklos detalių, kurias šalys norėtų laikyti paslapyje. Dažnai šalys bijo atskleisti tam tikrą informaciją, nes nuogąstauja, jog ji gali būti panaudota prieš jas. Taigi, tam, kad būtų užtikrintas informacijos saugumas, o šalys – paskatintos jaustis mediacijos procese laisvai ir nesuvaržytai, mediacijos procesas turi būti konfidencialus (Intè et al., 2019, p. 62).

Konfidencialumas turinio atžvilgiu gali apimti skirtingus aspektus. Išskiriamas išorinis ir vidinis konfidencialumas. Išorinis konfidencialumas reiškia, kad mediacijos metu gauta informacija ir dokumentai negali ir negalės būti atskleidžiami tretiesiems asmenims ir naudojami ne mediacijos tikslais. Vidinis konfidencialumas apima mediatoriaus pareigą saugoti jam vienos iš šalių privataus bendravimo metu patikėtą ar sužinotą informaciją ir neatskleisti jos kitai šaliai be informaciją patikėjusios šalies leidimo ar pritarimo (Michailovič et al., 2014, p. 90).

Svarbu pabrėžti, jog egzistuoja ir konfidencialumo principo išimtys. Konfidencialumas netaikomas: 1) informacijai, kurios reikia siekiant patvirtinti ar įvykdyti mediacijos metu sudarytą taikos sutartį; 2) informacijai, kurios neatskleidimas prieštarautų viešajam interesui. Pirmoji išimtis skirta tiems atvejams, kai šalys tarpusavio susitarimu nusprendžia mediacijos metu sudarytą taikos sutartį teikti teismui tvirtinti. Neįmanoma teismui patikrinti šios sutarties atitikimo imperatyvioms teisės normoms ir bendriesiems teisės principams nesusipažinus su jos turiniu. Na o antroji išimtis tarnauja viešojo intereso apsaugai. Ji yra labai plataus turinio vertinamojo pobūdžio kategorija. Pavyzdžiui,

mediatoriai atleidžiami nuo pareigos saugoti mediacijos metu sužinotą informaciją, kai reikia užtikrinti vaiko interesus arba užkirsti kelią žalos fizinio asmens sveikatai ar gyvybei atsiradimui. Mediatorius turi atlikti ir prevencinę žalos atsiradimo fizinio asmens sveikatai ar gyvybei išvengimo funkciją, t. y. informuoti kompetentingas institucijas apie kilusią grėsmę. Pavyzdžiui, mediatorius mediacijos metu išgirsta vienos iš šalių grasinimą nužudyti kitą šalį. Tokiu atveju jis turi informuoti kompetentingas institucijas apie jo išgirstą ketinimą (Intè et al., 2019, p. 65).

Tą numato ir tarptautiniai standartai – nepaisant konfidencialumo principo, mediatorius turėtų perteikti bet kokią informaciją apie gresiančius sunkius nusikaltimus, kurie gali paaiškėti mediacijos proceso metu, atitinkamoms institucijoms arba susijusiems asmenims (Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1999 m. rugsėjo 15 d. rekomendacija valstybėms narėms R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose).

Taip pat svarbus principas yra ir saugumas. Užtikrinti saugią aplinką mediacijos metu yra svarbu, kad šalių bendravimas vyktų netrikdomai ir atvirai, pradėtų megztis tarpusavio pasitikėjimas. Saugi aplinka sudaro sąlygas tam, kad mediacijos metu galėtų visa apimtimi reikštis šalių laisvos valios principas. Galima nurodyti tris mediacijai reikšmingus saugumo aspektus:

a) fizinis saugumas – mediacijos metu turi būti sukurta aplinka, neleidžianti pasireikšti smurtui. Tai labai svarbu siekiant užtikrinti abiejų šalių, o ypač nusikalstamos veikos aukos teises ir pasitikėjimą mediacija.

b) psichologinis saugumas – tai reiškia, jog dėmesys turėtų būti skiriamas sąžiningam dialogui užtikrinti, apsaugoti abi šalis nuo psichologinio smurto, neleistino spaudimo, apgaulės bei kitų manipuliacijų atmainų.

c) teisinis saugumas – apimantis kaltininko ir aukos pagrindinių teisių garantijas (pvz., šalių lygiateisiškumas, proceso sąžiningumas ir operatyvumas, šalių teisė į teisinę pagalbą ir kt.) (Michailovič et al., 2014, p. 91–92).

Tai tik vieni iš pagrindinių principų, taikomų mediacijos procese. Kituose šaltiniuose galima sutikti ir tokių principų, kaip bendradarbiavimas, kūrybiškumas, lankstumas ir efektyvumas bei įvairių kitų.

Mediacijos principai sudaro mediatoriaus praktinės veiklos, sprendžiant šalių ginčus, pagrindą. Mediatorius turi užtikrinti, kad jų laikytųsi ne tik jis pats, bet ir šalys. Todėl tai yra teisėto, sąžiningo ir efektyvaus tarpininkavimo pagrindas.

Galima daryti išvadą, jog mediacija, kaip ir bet kuris kitas teisinis institutas, vadovaujasi tam tikrais principais, kurie yra laikytini pamatinėmis taisyklėmis ir esminiais pagrindais, reglamentuojančiais mediatoriaus ir šalių sąveiką. Todėl principai turi esminę

reikšmę mediacijos procese. Jų pagalba ne tik galima išsiaiškinti teisinio reguliavimo neaiškumus, bet ir užpildyti esamas teisės spragas. Kadangi mediacijos procesas nėra detalai reglamentuotas teisės aktuose, mediatoriai turi remtis pagrindiniais mediacijos principais, kad šalių ginčas būtų išspręstas tinkamai ir efektyviai.

2.3. Mediacijos baudžiamajame procese privalumai ir trūkumai

Kaip matyti iš atliktos mediacijos istorinės raidos analizės, idėja sudaryti susitarimą derybomis siekiant išvengti teismo procesų ar net vietoj teismo procesų nėra nauja. Todėl niekas geriau nesuvokia teismo proceso pavojų, nei tie, kurie su jais susiduria. Akivaizdu, kad ginčo šalys siekia susitarimą pasiekti ne teisme, nes nori išvengti teismo proceso išlaidų ir kitų neigiamų pasekmių. Todėl mediacija gali padėti padidinti neteisminių susitarimų skaičių. Taip pat, be išlaidų taupymo, mediacijos procesas turi ir kitų privalumų. Paprastai mediacijos proceso metu ginčas baigiasi per daug trumpesnę laikotarpį nei teismo procesas. Tai, kad šalys susitaria savo noru, o mediacijos baigtį dažniausiai kontroliuoja pačios, reiškia, kad šalys yra patenkintos rezultatu. Atsižvelgiant į ginčo ir rungimosi teismo proceso pobūdį, bet kokie šalių santykiai paprastai pablogėja, na o taikant mediaciją abiem šalims priimtinas susitarimas gali lemti šalių santykių išsaugojimą. Mediacija dažnai gali išspręsti daugybę ginčų tarp šalių, o teismo sprendimu dažniausiai sprendžiamas tik vienas siauras ginčas. Taip pat, mediacija pašalina su teismo procesu susijusią riziką ir netikrumą, nes šalys pačios kontroliuoja rezultatą (Vettori, 2015, p. 362–363).

Galima pastebėti ir išskirti konkrečią naudą, kurią mediacija suteikia nusikaltėliui, nukentėjusiajam, teisingumo sistemai ir net visuomenei.

Visų pirma, mediacijos procesas yra naudingas pačiam nusikaltėliui, nes suteikiama: 1) galimybė atlyginti, kompensuoti padarytą žalą bei įsisąmoninti savo kaltę, o nebūti tik nubaustam; 2) galimybė atsiprašyti arba pasiaiškinti; 3) galimybė būti matomam kaip asmeniui, o ne tik kaip nusikaltėliui; 4) unikali galimybė išvengti bausmės, teismo bylos nagrinėjimo su visais jo padariniais, kai nusikaltėlis nėra pavojingas visuomenei (pirmas ar smulkus pažeidimas); 5) galimybė susigrąžinti savo, kaip „gero žmogaus“, reputaciją (Uscila, 2001, p. 78). Taip pat naudinga yra ir tai, jog asmuo gali įsigilinti į savo elgesį, suprasti jo daromą poveikį kitiems, na o svarbiausia – suteikiama galimybė būti išgirstam.

Sėkmingo mediacijos proceso rezultatas gali būti baudžiamosios bylos nutraukimas arba baudžiamosios atsakomybės sušvelninimas. Tačiau, net ir jeigu mediacija yra nesėkminga ir rezultatai nėra pasiekiami, vis tiek pastebima tam tikra nauda. Pavyzdžiui, Vokietijos baudžiamojo kodekso 46a straipsnis numato, jog jeigu nusikaltėlis, siekdamas susitaikyti su auka nuoširdžiai stengėsi atlyginti žalą, teismas gali sušvelninti jam bausmę

(Criminal Procedure Code of the Federal Republic of Germany, 1950). Taigi, net ir tokiu atveju nusikaltėliui mediacija yra naudinga.

Taip pat gali būti matoma ir tam tikra nauda nukentėjusiajam. Kadangi aukos tradiciškai tik labai ribotai įtraukiamos į baudžiamosios justicijos procesą, mediacija suteikia galimybę tapti teisingumo rezultato dalimi. Per dialogą aukoms suteikiama galimybė papasakoti nusikaltėliui, kaip prieš jas įvykdytas nusikaltimas paveikė jų ir jų šeimų gyvenimus. Kadangi tai yra dialogu pagrįsta programa, aukoms suteikiama neįkainojama galimybė paklausti nusikaltėlių, kodėl jie nusikalto prieš jas, kodėl pasirinko konkrečią nusikaltimo auką, kas patraukė jo dėmesį (išvaizda, poelgiai, disponuojamas turtas, gyvenimo sąlygos), ar sekė, stebėjo auką, ar galėjo auka ką nors padaryti, kad nusikaltimo būtų išvengta? (Uscila, 2001, p. 78). Ši mediacijos proceso dalis turi didelę naudą, kuri išlaisvina aukas nuo jas persekiojančių klausimų ir apmąstymų. Galiausiai šie atsakymai skatina aukas pasveikti nuo nusikaltimo pasekmių (Wellikoff, 2004, p. 4). Kai kuriais atvejais aukoms šis procesas yra naudingas tuo, jog suteikia galimybę atleisti nusikaltėliams, o per atleidimą aukos dažnai gali paleisti savo pyktį ir baimę.

Teisminės institucijos gana vieningai laikosi nuomonės, kad žalos atlyginimas yra vienas svarbiausių nukentėjusiųjų interesų. Baudžiamajame procese kaltininkas gali atlyginti žalą savo noru arba gali būti įpareigotas tai padaryti įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. Savanoriškas žalos atlyginimas (tai yra viena iš kaltininko atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 38 straipsnį sąlygu) yra palankesnis nukentėjusiajam. Pirma, tai laiko klausimas. Jeigu nukentėjusysis ir nusikaltėlis ikiteisminio tyrimo proceso pradžioje susitaikė ir sudarė susitarimą, į kurį buvo įtrauktas žalos atlyginimas, nukentėjusysis gali gauti kompensaciją (arba pradėti gauti, jei susitarta dėl mokėjimo termino) nedelsiant. Jam nereikėtų laukti, kol baigsis ikiteisminis tyrimas, byla bus nagrinėjama pirmosios ir tikriausiai apeliacinės instancijos teisme. Antra, kaltininkas turi didesnes galimybes laiku ir visiškai atlyginti žalą, savanoriškai susitaręs su nukentėjusiuoju, nes alternatyvus scenarijus, kai vyksta visa apimtis baudžiamasis procesas ir skiriama sankcija, sumažintų kaltininko gebėjimą atlyginti žalą (Bikelis, 2015 p. 8–9).

Kaip minėta, nauda gali būti ne tik nusikaltėliui ir nukentėjusiajam, bet ir teisingumo sistemai: 1) nusikaltimai išnagrinėjami per daug trumpesnį laiką; 2) sumažėja išlaidos; 3) sumažėja teisėsaugos institucijų darbo krūvis (Uscila, 2001, p. 79).

Taip pat pastebima nauda ir pačiai visuomenei. Kadangi ji iš tradicinio baudžiamojo teismo proceso naudos negauna, mediacijos procesas jai yra naudingas: 1) didinant patirtų nuostolių kompensavimą, žalos atlyginimą, mažinamas nusikaltimų padarinių

žalingumas visuomenei; 2) mažėja nusikaltimų pakartotinumai, asmenų recidyviškumas; 3) stiprėja teisingumo idėjos, jų įgyvendinimas visuomenėje (Uscila, 2001, p. 78–79).

Atlikti tyrimai parodo daug mažiau kerštingos visuomenės vaizdą nei gali būti vaizduojama žiniasklaidoje. Asmenys nurodo didesnę susirūpinimą dėl restitucijos ir prevencijos strategijų, kurios sprendžia problemas, o ne dėl brangesnio atpildo taikymo. Visuomenės saugumas yra labiau tiesiogiai susijęs su investicijomis į profesinį mokymą, švietimą ir kitas bendruomenės programas, o ne su įkalinimu (Umbreit, 1998).

Galima teigti, kad pagrindinis mediacijos privalumas yra tas, kad dėl jos retai pasitaiko recidyvų (Braithwaite, 1999, p. 27). Tyrimai parodė, kad nusikaltėliai, dalyvavę aukos ir nusikaltėlio mediacijoje, yra mažiau linkę ateityje nusikalsti (Umbreit, 1998; Umbreit et al., 2001, p. 32). Asmeninis poveikis, kurį nusikaltėliui daro susidūrimas su auka, buvo siejamas su mažu recidyvų skaičiumi (Wellikoff, 2004, p. 5).

Tyrimo su nepilnamečiais metu W. R. Nugent, M. S. Umbreit, L. Wiinamaki ir J. Paddock nustatė, kad nepilnamečiai, dalyvavę mediacijos programoje, pakartotinai nusižengė 32 proc. mažiau, palyginti su tais, kurie mediacijos procese nedalyvavo (Nugent et al., 2001, p. 16). Taip pat nustatyta, kad mediacijos programos dalyvių pakartotiniai nusikaltimai buvo daug lengvesni nei kitos grupės (Nugent et al., 2001, p. 7).

Pažymėtina ir tai, kad nepaisant visų mediacijos instituto pranašumų, jo efektyvumo, šis procesas nėra viską apimantis. Egzistuoja bylos, kuriose mediacija, kaip konflikto sureguliuavimo priemonė, yra netikslinga, o atskirais atvejais netgi negalima, būtent:

- kai šalys nelinkusios nuolaidžiauti, yra įsitikinusios savo teisumu, mano, kad teisminis nagrinėjimas joms bus naudingesnis nei nuolaidos kitai šaliai;
- kai nėra žinomas nusikaltimą padaręs asmuo arba jo dabartinė gyvenamoji vieta;
- kai viena iš šalių dėl objektyvių arba subjektyvių veiksnių neįstengia pasiekti susitarimo bei dalyvauti programoje;
- kai viena arba kita šalis abejingai žiūri į visą mediacijos procesą ir jo baigtį;
- kai padaryti ypač žiaurūs, ciniški nusikaltimai ir t. t. (Uscila, 2001, p. 79).

Tam tikrais atvejais mediacija gali būti nenaudinga tiesiogiai ir pačiam nusikaltėliui. Pavyzdžiui, gali būti, jog bus pakartotinai patiriamas pyktis, nusivylimas, kontrolės praradimas, susijęs su nusikaltimo padarymu, gėdos ar nevilties jausmas, pažeidžiamumas ir pan. Be to, mediacija dėl įvairių priežasčių ne visada naudinga ir nukentėjusiajam. Pavyzdžiui, nukentėjusysis vėl patiria pradinį nerimą, susijusį su nusikalstama veika, sužino naujas, galimai skaudžias detales, tikisi, jog nusikaltėlis gailės labiau ir pan. (Umbreit, Lewis, 2015, p. 100–101).

Jei mediacija nepasiekia susitarimo, tai tampa tiesiog papildomu žingsniu teisingumo link. Akivaizdu, kad tai reiškia ir laiko bei išlaidų švaistymą. Taip pat ne visais atvejais tarpininkavimas yra tinkamas. Tarpininkavimas gali būti netinkamas tais atvejais, kai tarp šalių yra ryškus galių disbalansas. Esant tokiai situacijai, šalis, kurios pusėje yra jėgų pusiausvyra, gali pasinaudoti tarpininkavimo procesu, kad manipuliuotų ir spaustų kitą pusę sudaryti akivaizdžiai nesąžiningą susitarimą. Kita vertus, teismo procese teisėjas, kurio tikslas yra pasiekti teisingumą, lemia rezultatą. Todėl galios disbalansas tarp šalių gali turėti įtakos rezultatui silpnesnės šalies naudai arba iš viso neturėti įtakos. Teisingo sprendimo galimybės yra didesnės teisminiuose procesuose nei tarpininkaujant, kai jėgų pusiausvyra yra iškreipta vienos iš šalių naudai. Be to, nors tarpininkavimo būdu pasiektas susitarimas derybomis gali užtikrinti teisingumą atskiroms šalims, toks susitarimas yra konfidencialus ir nesukuria precedento. Vadinas, mediacija, skirtingai nei teismų sprendimai, nesukuria precedentų, kurie būtų naudingi visai visuomenei (Vettori, 2015, p. 363–364).

Taigi, nepaisant tam tikrų trūkumų, mediacijos procesas pasižymi tam tikrais esminiais privalumais, kurių dėka mediacija gali būti tinkamai pritaikyta baudžiamajame procese.

Pažymėtina, jog augant mediacijos svarbai ir populiarumui, auga ir teisininkų susidomėjimas ja. Advokatai yra tie asmenys, į kuriuos ginčo atveju šalys dažnai kreipiasi pirmiausia. Todėl teigiamas teisininkų požiūris į mediaciją, pareigos informuoti ginčo šalis apie mediaciją vykdymas bei žinių apie mediaciją sklaida visuomenėje yra vieni pagrindinių kriterijų, galinčių lemti dažnesnį ginčų sprendimą mediacijos būdu. Tačiau norėdami mediaciją vertinti teigiamai ir rekomenduoti ją savo klientams, advokatai pirmiausia turi „atrasti“ savo vietą mediacijoje ir įgyti pakankamai žinių bei patirties šioje srityje (Kraemer, 2021, p. 155–157).

2020 m. atlikto tyrimo metu buvo apklausti keturių šalių (Lietuvos, Didžiosios Britanijos, Vokietijos ir Austrijos) teisininkai. Šiuo tyrimu buvo siekiama nustatyti priežastis, lemiančias mediacijos taikymą ar netaikymą advokatų veikloje ir paskatinti advokatus rekomenduoti mediaciją savo klientams arba nerekomenduoti.

Siekiant atsakyti į klausimą, kodėl advokatai rekomenduoja mediaciją, penktadalio respondentų (19,94 proc.) nurodė, kad savo klientams ją rekomenduoja dėl to, jog sprendimas sprendžiant ginčą mediacijoje yra būtent ginčo šalių rankose. Šiek tiek mažiau (17,46 proc.) respondentų pažymėjo, kad tai daro dėl trumpesnės proceso trukmės, palyginti su kitais ginčų sprendimo būdais. Iš visų respondentų 15,58 proc. teigė, kad mediaciją klientams rekomenduoja dėl to, kad tarpininkavimas yra lankstesnis ir ne toks

formalus, 14,98 proc. tarpininkavimą laikė pigesniu, 11,41 proc. rekomenduoja jį dėl tarpininkavimo siūlomo konfidencialumo, 11,31 proc. – dėl mažiau neigiamų emocijų ir psichologinės įtampos procese, 5,56 proc. dėl didesnės sprendimo įvykdymo tikimybės, o tik 3,77 proc. respondentų pažymėjo atsakymą „kita“⁵. Vokietijos respondentai prioritetą skyrė sprendimui ginčo šalių rankose, trumpesnei proceso trukmei, lankstumui ir mažesniai formalumui. Didžiosios Britanijos respondentai – trumpesnė proceso trukmė, pigesnis ginčų sprendimas ir lankstesnis bei ne toks formalus procesas. Austrai – sprendimas ginčo šalių rankose, trumpesnė proceso trukmė ir pigesnis ginčo sprendimo būdas. Lietuviai respondentai nurodė pigumo, lankstumo, mažesnio formalumo ir greitumo kriterijus (Kraemer, 2021, p. 158–159).

Tai rodo, kad respondentai rekomenduoja mediaciją savo klientams dėl labai skirtingų priežasčių, o tai reiškia, kad jos visos yra labai svarbios padedant klientui apsispręsti dėl ginčo sprendimo pasitelkiant mediaciją. Manytina, jog advokatai turėtų dažniau rekomenduoti mediaciją savo klientams. Tam, žinoma, reikalingas didesnis teisininkų išsilavinimas mediacijos tema, kuriam, kaip paaiškėjo respondentams atsakius į klausimą apie advokatų žinias apie mediaciją ir gebėjimą paaiškinti mediaciją klientams, dar reikia skirti žymiai daugiau dėmesio, nes labai gerai savo žinias apie mediaciją įvertino tik 41,92 proc. respondentų, o tik šiek tiek daugiau, t. y. 48,97 proc. respondentų, nurodė, kad jie puikiai geba paaiškinti mediaciją savo klientams (Kraemer, 2021, p. 160).

Paprašyti atsakyti į klausimą, kodėl nerekomenduoja mediacijos savo klientams, dauguma pažymėjo atsakymą „kita“⁶ (27,98 proc.), kiek mažiau (24,09 proc.) nurodė, jog nemano, kad mediacija gali būti naudinga jų klientams, o dar mažiau (15,80 proc.) nurodė, kad ginčą teisingai išspręsti gali tik teismas. Likę respondentai (10,62 proc.) bijojo prarasti pajamas, kurias galėtų uždirbti spręsdami ginčą kitais ginčo sprendimo būdais. Kai kurie (8,29 proc.) pažymėjo, jog nežino mediatorių, kuriuos galėtų nedvejodami rekomenduoti

⁵ Daugelis respondentų, pažymėję atsakymą „kita“ savais žodžiais nurodė iš esmės tą patį, kas buvo pateikta konkrečiuose atsakymuose, kuriuos reikėjo pažymėti. Taip pat buvo respondentų, kurie savo klientams rekomenduoja mediaciją kaip galimybę vilkinti procesą, arba tokių, kurie mediacijos nerekomenduoja iš viso, nes laimi 80–85 proc. teisminių bylų.

⁶ Respondentai, pažymėję atsakymą „kita“, nurodė, kad nerekomenduoja savo klientams mediacijos šiose situacijose: a) jei šalių dalyvavimas nėra savanoriškas; b) labai prieštaringi santykiai tarp ginčo šalių; c) kai aišku, kad susitarimo galimybės nėra; d) jei šalis siekia vilkinti procesą, juo piktnaudžiauja; e) kai dalyvavimas tarpininkavimo procese su atstovu reiškia papildomas išlaidas; f) kai dalyvavimas be atstovo gali sukelti didelę neteisingo aplinkybių ir savo galimybių įvertinimo riziką; g) yra konfliktų, kurie netinkami mediacijai; h) dėl taisyklių; i) dėl kitos šalies atstovo (advokato) netinkamo elgesio; j) jei klientas yra neveiksnius arba psichologiškai pažeidžiamas; k) jei yra jėgų disbalansas; l) didelės išlaidos arba kitos šalies nenoras; m) jei klientai nenori prisiimti asmeninės atsakomybės ir nori, kad trečioji šalis nuspręstų; n) jei kita procedūra (teisminė ar kita alternatyvi ginčų sprendimo procedūra) atrodo tinkamesnė; o) kai nėra noro kalbėti; kai yra paprastesnių, mažiau laiko reikalaujančių būdų sutaisyti šalis mažesnėmis sąnaudomis; p) šalių nepasirengimas mediacijai ir kt.

savo klientams, o kiti (7,77 proc.) iš viso netiki mediacija arba yra turėję blogos patirties (5,44 proc.) (Kraemer, 2021, p. 160–161).

Vokietijos ir Austrijos respondentai mediacijos savo klientams dažniausiai nerekomenduoja dėl kitų priežasčių. Vokiečiai pažymėjo „kita“ ir paaiškino, kad tarpininkavimo nerekomenduoja dėl baimės prarasti pajamas, o Lietuviai nurodė, jog netiki, kad mediacija yra naudinga klientams. Didžioji Britanija didžiąja dalimi pasirinko atsakymą „baimė prarasti pajamas, kurias galėtų uždirbti sprendžiant ginčą kitais būdais“ (Kraemer, 2021, p. 162).

Apklaustos duomenimis, daugiausia mediacija netikinčių respondentų buvo Lietuvoje (18,6 proc.), mažiau Didžiojoje Britanijoje (14,63 proc.), vos 4,87 proc. Vokietijoje ir 5,71 proc. Austrijoje.

Tyrimo duomenys parodė, jog pagrindinės priežastys, kodėl advokatai savo klientams rekomenduoja mediaciją, yra šios: 1) sprendžiant ginčą mediacijoje, sprendimas yra ginčo šalių rankose; 2) mediacijos trukmė yra trumpesnė lyginant su kitais ginčų sprendimo būdais. O pagrindinės priežastys, kodėl nerekomenduoja yra šios: 1) advokatai netiki, kad mediacija gali būti naudinga jų klientams; 2) tik teismas gali teisingai išspręsti ginčą (Kraemer, 2021, p. 163).

Vis dėlto, nepaisant iššūkių ir problemų, su kuriomis šiuo metu ir ateityje bus susiduriama norint pasinaudoti mediacija, advokatų dalyvavimas mediacijoje yra naudingas tiek ginčo šalims, tiek ir patiems advokatams. Daugeliu atvejų ginčo šalys mediacijos būdu savo nesutarimus išsprendžia greičiau, pigiau ir patiria mažiau neigiamų emocijų nei teisiniuose procesuose. Dalyvaujanti mediacijoje teisininkai kelia savo kvalifikaciją ir išlieka konkurencingi ginčų sprendimo rinkoje, nes gali pasiūlyti ginčo šalims geriausiai jų interesus ir poreikius atitinkančius ginčo sprendimo būdus. Tačiau, kad teisininkai galėtų tinkamai spręsti problemas ir iššūkius, su kuriais susiduria taikydami mediaciją savo veikloje, daugiau dėmesio turi būti skiriama teisininkų išsilavinimui ir praktiniams mediacijos įgūdžiams, ypač psichologiniams, derybiniais ir panašiams aspektams.

Apibendrinant, galima teigti, jog nepaisant to, kad yra pastebimi tam tikri mediacijos trūkumai, tokie kaip, šalių abejingumas, ryškus galios disbalansas, laiko ir išlaidų švaistymas nepavykus susitarti ir pan., galima išskirti ženkliai didesnę skaičių privalumų ir naudų, kurią turi mediacijos procesas ne tik ginčo šalims, bet ir aplinkai – visuomenei bei pačiai teisingumo sistemai. Esminis privalumas, kuriuo mediacija išsiskiria iš kitų ginčų sprendimo būdų yra sprendimo ginčo šalių rankose buvimas. Pagrindinė nauda, kurią patiria auka yra galimybė būti įtrauktai į procesą, o svarbiausia – būti išgirstai.

Nusikaltėjams šis procesas taip pat yra naudingas tuo, jog yra suteikiama galimybė įsigilinti į savo elgesį, suprasti jo daromą poveikį kitiems, atsiprašyti ir būti išgirstiems. Visuomenei vienas iš pagrindinių privalumų yra mažėjantis nusikaltimų pakartotinumai, o teisingumo sistemai – laiko, išlaidų ir darbo krūvio sumažėjimas.

Atsižvelgiant į šio instituto sukuriama naudą, teigiamą užsienio šalių praktiką bei tarptautiniuose dokumentuose akcentuojamą svarbą, toliau analizuojamos mediacijos instituto įtvirtinimo galimybės Lietuvos baudžiamajame procese.

3. MEDIACIJOS TAIKYMO LIETUVOS BAUDŽIAMAJAME PROCESĖ PROBLEMOS IR GALIMYBĖS

3.1. Lietuvoje įtvirtinto susitaikymo instituto ir mediacijos santykis

Viena iš esminių mediacijos taikymo galimybių Lietuvos baudžiamajame procese problemų yra teisinio reguliavimo Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – BK) ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – BPK) nebuvimas, tačiau tam tikrų apraiškų, panašių į mediaciją, galima sutikti.

Neretai Lietuvos baudžiamajame procese mediacijos institutas tapatinamas su atleidimu nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko (BK 38 straipsnis).

Pagal šį straipsnį susitaikymas galimas tik tada, kai asmuo, padaręs baudžiamąjį nusizengimą, neatsargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą: 1) prisipažino padaręs nusikalstamą veiką; 2) savo noru atlygino ar pašalino fiziniam ar juridiniam asmeniui padarytą žalą arba susitarė dėl šios žalos atlyginimo ar pašalinimo; 3) susitaikė su nukentėjusiu asmeniu arba juridinio asmens ar valstybės institucijos atstovu; 4) yra pagrindo manyti, kad jis nedarys naujų nusikalstamų veikų (BK 38 straipsnio 1 dalis). BPK 235 straipsnio 1 dalis numato, jog esant šiam pagrindui atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės, byla yra nutraukiama. Be to, susitaikymas galimas ir ikiteisminio tyrimo stadijoje, tokiu atveju, remiantis BPK 212 straipsnio 1 dalies 5 punktu, ikiteisminis tyrimas taip pat nutraukiamas.

BK 38 straipsnyje taip pat numatyti atvejai, kai susitaikymas nėra galimas, t. y. susitaikyti su nukentėjusiuoju negali pavojingas recidyvistas, taip pat asmuo, kuris anksčiau jau buvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės kaip susitaikęs su nukentėjusiu asmeniu, jeigu nuo susitaikymo dienos iki naujos veikos padarymo praėjo mažiau nei ketveri metai (BK 38 straipsnio 2 dalis). Atkreiptinas dėmesys, jog atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės asmenims susitaikius negalimas ir tada, jeigu asmuo padarė sunkų ar labai sunkų nusikaltimą. Taip pat įtvirtinta nuostata, jog per vienerius metus padarytas naujas tyčinis nusikaltimas reiškia, kad ankstesnis sprendimas atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės nustoja galioti ir tuomet sprendžiama dėl tokio asmens baudžiamosios atsakomybės už visas padarytas nusikalstamas veikas (BK 38 straipsnio 4 dalis). Taigi numatyta daug sąlygų, norint pritaikyti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės institutą kaltininkui ir nukentėjusiam asmeniui susitaikius.

Teismų praktikoje pažymima, kad BK 38 straipsnyje numatyta tik galimybė užbaigti baudžiamąjį procesą bylos nutraukimu atleidžiant kaltinamąjį nuo baudžiamosios

atsakomybės. Tai reiškia, kad, net ir esant BK 38 straipsnio 1 dalyje nurodytoms sąlygoms, teismas gali netenkinti kaltinamojo prašymo nutraukti baudžiamąją bylą ir atleisti jį nuo baudžiamosios atsakomybės. Kiekvienu atveju sprendimas turi būti priimamas įvertinus ne tik BK 38 straipsnio 1 dalyje numatytų sąlygų buvimą, bet ir kitas reikšmingas bylos aplinkybes (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Šio klausimo sprendimui turi reikšmę baudžiamosios bylos aplinkybių visumos, susijusios su padaryta nusikalstama veika ir kaltininko asmenybe, įvertinimas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Motyvuoti asmens atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės teismas turi įvertindamas atsakomybę lengvinančias aplinkybes (atvyko ir prisipažino, nuoširdžiai gailisi, padėjo išaiškinti nusikaltimą ar kt.), atsakomybę sunkinančių aplinkybių nebuvimą, taip pat į kaltininko asmenybę, jo elgesį iki ir po nusikalstamos veikos padarymo, veikos padarymo metu (teistumo nebuvimas, teigiamas socialinis elgesys, kritinis požiūris vertinant padarytą nusikalstamą veiką bei pastangos sušvelninti ja sukeltus padarinius ir pan.) ir įvertindamas nusikaltimo pavojingumo laipsnį ir pobūdį, kaltės formą, padarinių sunkumą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. sausio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Teismas, atleisdamas nuo baudžiamosios atsakomybės asmenį, padariusį nusikalstamą veiką, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko, turi nustatyti ne tik susitaikymo faktą, bet ir motyvuoti nuosprendyje visų BK 38 straipsnio 1 dalyje nurodytų sąlygų buvimą (prisipažinimą, žalos atlyginimą, manymą, kad kaltininkas nedarys naujų nusikaltimų). Vis tik, teismų praktikoje laikomasi nuomonės, jog parodymų davimo metu nukentėjusiojo pasakymas, kad jis kaltininkams dovanoja už padarytas skriaudas negali būti vertinamas kaip susitaikymas su nuteistaisiais. BK 38 straipsnyje numatytas susitaikymas su nukentėjusiuoju turi būti aiškiai nukentėjusiojo iniciatyva išreikštas, o ne vien išplaukti iš jo parodymų turinio, kad kaltininkams nukentėjusysis dovanoja (Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. birželio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Teismų praktikoje pažymima ir tai, jog vien kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymas negali nulemti BK 38 straipsnio taikymo galimybes, nes nusikalstama veika žala padaroma ne tik nukentėjusiajam, bet ir teisės saugomam interesui, todėl turi būti atsižvelgta į visas byloje esančias aplinkybes, o ne vien formaliai įvertinti kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2017 m. gruodžio 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Nors iš pirmo žvilgsnio galima daryti prielaidą, kad susitaikymas Lietuvoje turi tam tikrą mediacijos bruožų, tačiau tai nėra tikroji mediacija. Galima išvelgti tris pagrindinius trūkumus, palyginus su mediacija: 1) nepriklausoma ir gerai apmokyta trečioji šalis

(tarpininkas) nedalyvauja procese; 2) atleidimas nuo atsakomybės yra sąlyginis, nes priklauso nuo kaltininko pakartotinio nusikalstamumo; 3) yra keletas kitų sąlygų, kurios užkerta kelią susitaikymo procesui ir kurios labiau susijusios su pakartotinio nusikaltimo rizika, o ne su tarpininkavimo idėja (tikras susitaikymas ir žalos atlyginimas). Pavyzdžiui, yra ribojimas, kad asmuo negali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, jeigu anksčiau jau buvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės kaip susitaikęs su nukentėjusiu asmeniu, ir nuo susitaikymo dienos iki naujos veikos padarymo praėjo mažiau negu ketveri metai. Taigi, nėra iki galo aišku, kas vyksta tarp nukentėjusiojo ir kaltinimo atleidimo nuo atsakomybės susitaikymo metu. Tikėtina, kad nusikaltėlis ir auka „susitaiko“ vadovaudamiesi įvairiais motyvais – atlyginimu už žalą, grasinimais, nenoru įsitraukti į ilgai trunkantį baudžiamąjį procesą, siekiu išvengti griežtos bausmės ir pan. Iš esmės „tikras susitaikymas“ tokiose bylose įvyksta retai (Bikelis, Sakalauskas, 2015, p. 484–485).

2014 m. I. Michailovič ir kitų mokslininkų atlikto tyrimo metu buvo apklausti 7 prokurorai ir 5 Vilniaus apylinkės teismo teisėjai (Michailovič et al., 2014, p. 191–192). Tyrimo metu buvo kalbama apie bylas, kuriose gali būti pritaikyti specialūs baudžiamojo / baudžiamojo proceso kodeksų straipsniai, kurie gali būti kaip alternatyva tradiciniam baudžiamajam procesui, vienas iš jų – BK 38 str. Kaip teigė vienas prokurorų – susitaikoma ne su žmogumi, o su situacija. Susitaikymo tarp šalių turinys dažnai tėra derybos dėl neturtinės žalos atlyginimo dydžio, o sprendimą „susitaikyti“ nukentėjęs asmuo priima įvertinęs perspektyvas greitai gauti jį tenkinantį žalos atlyginimą. Pokalbiai su prokurorais atskleidė, kad praktikoje ikiteisminio tyrimo metu ne taip jau retai šalys net nepamato viena kitos. Tyrėjai neturi laiko derinti šalių susitikimo laiko, susitinka su jomis atskirai, šalys pasirašo susitaikymo protokolą, kuriame esminis klausimas yra žalos atlyginimo dydis ir jos išmokėjimo tvarka – taip įvyksta „susitaikymas“. Taigi realiai susitaikymas baudžiamosiose bylose daugeliu atvejų neturi jokio tarpasmeninio emocinio (atgailos ir atleidimo) aspekto (Michailovič et al., 2014, p. 209).

Taip pat vienas iš esminių trūkumų yra ir tai, jog šalys yra paliekamos užmegzti ryšius savo iniciatyva be jokios gerai parengtų mediacijos specialistų pagalbos ir paramos. Taigi, nėra specialisto, kuris galėtų patarti, teikti paramą ir užtikrinti šalių susisiekimą vykstant šiam susitaikymo procesui. Paprastai nesistengiama sušvelninti psichologinės įtampos tarp šalių ir padėti aukai susitvarkyti su baime ir pasimetimu. Taigi, atkuriamojo teisingumo dvasia mažai gerbiama. Susitaikymo procesas dažniausiai yra ne kas kita, kaip šalių derybos dėl materialinės kompensacijos, kai pagrindinis klausimas yra ginčas dėl žalos dydžio (Bikelis, 2015 p. 5).

Taigi dabartinis teisinis reguliavimas leidžia šalims pasiekti taikų susitarimą be jokios tarpininkavimo procedūros. Iš vienos pusės, gali atrodyti, kad tai dar greitesnė ir ne tokia sudėtinga procedūra palyginus su mediacija, tačiau iš kitos pusės, kaip ir paaiškėjo minėto tyrimo metu, prokurorai ir teisėjai puikiai suvokia tiesioginio teigiamo kontakto tarp šalių pridėtinę vertę, kurią galima užmegzti aukos ir nusikaltėlio mediacijos metu. Jie sutiko, kad normalus pokalbis tarp šalių yra būtina prielaida greitai išspręsti konfliktinę situaciją. Tai gali sumažinti įtampą, psichologinį diskomfortą, baimę ir pyktį, kurie dažnai sukelia agresyvius nebendradarbiavimo santykius tarp šalių. Dabartinis susitaikymo procesas nesuteikia galimybės daryti teigiamos moralinės įtakos nusikaltėliui. Jie taip pat pripažino, kad būtina profesionali pagalba užmegzti teigiamą kontaktą tarp aukos ir nusikaltėlio. Šalims dažnai reikia padėti įveikti apatišką ar priešišką požiūrį. Jiems taip pat reikia profesionalaus vadovavimo mediacijos procedūroje, todėl reikalingas nešališkas ir gerai apmokytas moderatorius (Bikelis, 2015, p. 11). Atsižvelgiant į tai, galima daryti išvadą, jog dabartinis susitaikymo institutas neprilygsta mediacijos ir atkuriamojo teisingumo idėjai.

Nepaisant Lietuvoje įtvirtintos penitencinės mediacijos (aprašoma 3.2.6. *skirsnyje*), daugiau, tiesiogiai įtvirtintų, mediacijos pavyzdžių Lietuvos Respublikoje galiojančiame teisiniame reguliavime aptikti sunku. Tačiau jeigu į mediaciją žiūrėsime plačiau, o asmenų valios išraišką užbaigti baudžiamąjį persekiojimą supaprastinto proceso tvarka vertinsime kaip abipusių nuolaidų būdu pasiektą kompromisą (susitarimą), tai BPK XXXI skyriaus I skirsnyje įtvirtintas teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procesas gali būti vertinamas kaip tam tikra mediacijos rūšis (atmaina) (Mediacija baudžiamosiose bylose: ar įmanoma..., 2020). Teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procesas taikomas tik tais atvejais, kai kaltininkas atlygina ar pašalina padarytą žalą, jeigu žala buvo padaryta, arba įsipareigoja tokią žalą atlyginti ar pašalinti (BPK 418 straipsnio 1 dalis), tai pat tokiam procesui neturi prieštarauti kaltinamasis (BPK 418 straipsnio 3 dalis). Apie prokuroro sprendimą užbaigti procesą teismo baudžiamuoju įsakymu privalu pranešti nukentėjusiajam, kuris turi teisę tokį prokuroro sprendimą apskusti ikiteisminio tyrimo teisėjui (BPK 418 straipsnio 4 dalis).

Nors BPK tiesiogiai neįtvirtinta imperatyvi sąlyga – kaltinamojo prisipažinimas – tam, kad procesas būtų užbaigtas teismo baudžiamuoju įsakymu, tačiau praktikoje iš esmės visada (su vienetinėmis išimtimis) kaltinamasis, sutikęs procesą užbaigti teismo baudžiamuoju įsakymu, kartu pripažįsta ir savo kaltę. Taigi, galiojantis teisinis reguliavimas reiškia, kad proceso užbaigimas teismo baudžiamuoju įsakymu galimas tik esant nukentėjusiojo ir kaltinamojo bendrai valiai, o taip pat ir prokuroro norui ir pasiryžimui (Mediacija baudžiamosiose bylose: ar įmanoma..., 2020).

Apibendrinant galima teigti, kad mediacija Lietuvos baudžiamojoje justicijoje egzistuoja fragmentiškai (dalimis). Aptinkamos apraiškos – atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko ir teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procesas – yra tik pagrindas, nuo kurio galima būtų pradėti kurti bendrą ir nuoseklią mediacijos baudžiamojoje justicijoje sistemą. Mediacijos proceso esmė turėtų būti taikus konfliktas tarp baudžiamojo proceso subjektų (įtariamojo / kaltinamojo / nuteistojo ir nukentėjusiojo) išsprendimas, padedant neutraliam trečiajam asmeniui – mediatoriui.

3.2. Mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvos baudžiamajame procese

Nepaisant to, jog mediacija baudžiamojoje justicijoje taikoma daugelyje Europos Sąjungos šalių, o bendrai nagrinėjamos mediacijos taikymo praktika yra pasiteisinusi bei įvardijama kaip viena iš veiksmingiausių nukentėjusiojo ir nusikalusiojo konfliktų sprendimo procedūrų (Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1999 m. rugsėjo 15 d. rekomendacija valstybėms narėms R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose), pirmieji žingsniai link mediacijos instituto įtvirtinimo Lietuvos baudžiamajame procese pasirodė visai neseniai.

Pirmieji straipsniai, analizuojantys atkuriamojo teisingumo ir mediacijos problematiką, pasirodė dar XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje – XXI a. pradžioje, tačiau realios mediacijos taikymo baudžiamosiose bylose praktikos nebuvo. 2014 m. pradėtas projektas „Mediacijos įgyvendinimas probacijos tarnybose (MIPT)“, kurį vykdė Vilniaus apygardos probacijos tarnyba kartu su partneriais (Mykolo Romerio universitetu, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio apygardų probacijos tarnybomis) (Giedrytė-Mačiulienė, Venckevičienė, 2016, p. 70–71). Šio projekto metu buvo atliktas tyrimas, kurio metu buvo apklausti tiek nusikalte, tiek ir nukentėję asmenys. Tyrimo metu šalims buvo užduodami klausimai, susiję su mediacijos procesu. Gauti tyrimo duomenys leido padaryti išvadą, jog didžioji dauguma apklaustųjų mediacijos procesą įvertino teigiamai – susitikimas su kita šalimi jiems buvo naudingas, pasiektą susitarimą įvertino kaip gerą ar net labai gerą, taip pat nurodė, kad kitą kartą ginčą sutiktų spręsti mediacijos būdu ir net rekomenduotų jį kitiems. Šis projektas buvo pirma reali praktinė iniciatyva įtvirtinti mediaciją baudžiamojoje justicijoje Lietuvoje (Giedrytė-Mačiulienė Venckevičienė, 2016, p. 78–83). Iš to galima daryti išvadą, jog didesnis tokių atliekamų tyrimų skaičius padėtų atskleisti mediacijos teikiamus privalumus bei supažindinti visuomenę su atkuriamojo teisingumo programomis.

Kiek vėliau, 2015 m. rugsėjo 17 d., įsigaliojo Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtros koncepcijos patvirtinimo“, kuriame yra akcentuojama, jog taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) baudžiamajame procese plėtra galėtų prisidėti prie susitaikymo instituto plėtros. Numatomais teisinio reguliavimo pakeitimais siekiama nustatyti aiškius teisinius pagrindus ir sąlygas taikinamajam tarpininkavimui (mediacijai) baudžiamajame procese taip sudarant sąlygas paprasčiau ir efektyviau spręsti ginčus, mažinti teismų darbo krūvį.

Nors ir pirmieji žingsniai link mediacijos taikymo galimybės Lietuvos baudžiamajame procese žengti, tačiau rezultato kol kas nematyti. Esminė problema – tinkamo teisinio reguliavimo nebuvimas.

Klausimai, ar ir kaip reglamentuoti mediacijos procedūros struktūrą ir seką, kelia dilemą įstatymų leidėjams. Viena vertus, pagrindinė mediacijos sėkmės priežastis yra tai, kad šalims ir mediatoriams leidžiama lanksčiai struktūrizuoti procedūrą, atsižvelgiant į individualias ginčo aplinkybes. Kita vertus, bent dalinis mediacijos procedūros reglamentavimas gali užtikrinti kokybės standartus, kad šalys turėtų veiksmingą ginčų sprendimo priemonę (Hopt, Steffek, 2012, p. 53). Turint omenyje, kad nėra vienos reguliavimo rekomendacijos, kuri tiktų visoms jurisdikcijoms, gali būti naudingos šios bendrosios reguliavimo gairės: kadangi mediacija įgyja savo procedūrinę galią iš lankstumo, ginčo sprendimo centre esantiems asmenims, pirmiausia šalims, o taip pat ir mediatoriumi, reikia laisvės. Reguliavimo struktūra turi būti lanksti, kad pasikeitus praktikai būtų galima dinamiškai prisitaikyti (Hopt, Steffek, 2012, p. 121).

Atsižvelgiant į užsienio šalių praktiką, pastebima, jog dažniausiai mediacijos nuostatos yra inkorporuojamos į jau esamus teisės aktus. Pavyzdžiui, Estijoje mediacija baudžiamajame justicijoje reglamentuojama Baudžiamąjo proceso kodekso nuostatomis – kodekso 203¹ (Baudžiamąjo proceso nutraukimas susitaikius) ir 203² straipsniai (Susitaikymo procedūra) (Criminal Procedure Code of the Republic of Estonia, 2003). Lenkijos baudžiamajame justicijoje taikomą mediaciją reglamentuoja tam tikros Baudžiamąjo proceso kodekso, Baudžiamąjo kodekso, Bausmių vykdymo kodekso nuostatos, taip pat kai kurie Teisingumo ministro įsakymai (European e-Justice Portal – Mediation in EU countries: Poland). Vokietijoje mediacija įtvirtinta Baudžiamąjo proceso kodekse (Criminal Procedure Code of the Federal Republic of Germany, 1950), Baudžiamajame kodekse (Criminal Code of the Federal Republic of Germany, 1971) ir Jaunimo teismų įstatyme (Youth Courts Law, 1974). Iš esmės, jeigu mediacijos procesas tokiu būdu yra išsamiai aprašytas, toks reglamentavimo būdas yra tinkamas, tačiau, abejojama, ar tam tikrų nuostatų ar atskirų straipsnių įtraukimas į teisės aktus leidžia

manyti, kad visas mediacijos procesas (tiek iniciavimas, tiek ir taisyklės bei sąlygos) yra aprašytas tinkamai ir nuosekliai. Norint tinkamai ir išsamiai sureguliuoti mediacijos procedūrą, būtų naudinga tam tikrus aspektus įtvirtinti kodifikuotuose teisės aktuose (BK ir BPK) bei priimti atskirą teisės aktą.

Pritartina mokslininkų nuomonei, jog BK 38 straipsnyje numatytas atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko, galėtų būti viena iš mediacijos teisinių pasekmių. BK ir BPK galėtų būti papildyti įtvirtinant ir kitas mediacijos taikymo baudžiamosiose bylose galimybes, teises pasekmes jai pavykus bei jų įgyvendinimo proceso schemas. Atskiru mediacijos įstatymu galėtų būti reglamentuojami bendri mediacijos principai, detalizuojamas pats mediacijos procesas, įtvirtinamas mediatoriaus statusas, jų veiklą koordinuojančios institucijos funkcijos (Michailovič et al., 2014, p. 102) bei kiti svarbūs aspektai.

Mediacijai baudžiamajame procese skirtas įstatymas galėtų būti rengiamas remiantis Vilniaus apygardos probacijos tarnybos direktoriaus įsakymu patvirtintomis mediacijos taisyklėmis (Vilniaus apygardos probacijos tarnybos direktoriaus 2015 m. kovo 10 d. įsakymu Nr. TO-83 patvirtintos projekto „Mediacijos įgyvendinimas probacijos tarnybose (MIPT)“ mediacijos taisyklės). Bendrojoje dalyje turėtų būti apibrėžiamos esminės sąvokos – kas yra mediacija, kas yra mediatorius, mediacijos proceso šalys ir pan. Toliau, reikėtų apibrėžti pagrindinius mediacijos principus, kuriais yra grindžiamas šis procesas. Turėtų būti minimi tokie principai, kaip savanoriškumas, mediatoriaus nešališkumas ir kompetencija, konfidencialumas bei saugumas. Kaip jau buvo minėta ankstesnėje darbo dalyje (2.2. *skirsnyje*), principai yra teisėto, sąžiningo ir efektyvaus tarpininkavimo pagrindas. Tačiau daugiausiai dėmesio reikėtų skirti mediacijos proceso eigai. Visų pirma, turėtų būti nuosekliai išdėstomi mediacijos etapai – pasiruošimas, vykdymas ir pabaiga. Pasiruošimo mediacijai metu mediatorius turėtų išanalizuoti gautą informaciją apie atvejį, jeigu konfliktas gali būti sprendžiamas mediacijos būdu, organizuojamas susitikimas su šalimis, informuojama apie vietą ir laiką. Susitikimo pradžioje mediatorius turėtų išaiškinti šalims jų teises ir pareigas, priminti mediacijos tikslą ir mediatoriaus funkcijas, supažindinti su mediacijos principais bei viso proceso eiga. Pasibaigus mediacijai, turėtų būti surašomas susitarimo protokolas, kuris turėtų atspindėti mediacijos rezultatą – pavyko / nepavyko pasiekti susitarimą.

Itin svarbu aiškiai nurodyti sąlygas, kurias atvejis turėtų atitikti, kad būtų galima pasinaudoti mediacija, bylų tinkamumo kriterijus, subjektus, kurie gali inicijuoti mediaciją, galimybę pasinaudoti mediacija visose baudžiamojo proceso stadijose bei bausmių vykdymo stadijoje, mediacijos nutraukimo sąlygas. Taip pat įstatyme turėtų būti numatyti

ir tokie aspektai, kaip mediacijos proceso dalyviai, laikas, vieta, išlaidų apmokėjimo tvarka ir kiti svarbūs klausimai. Be to, įstatyme turėtų būti aiškiai apibrėžti ir reikalavimai, kuriuos turi atitikti mediatorius, jo teisės bei pareigos.

Toliau paminėti probleminiai aspektai aptariami ir analizuojami plačiau.

3.2.1. Bendros procesinės sąlygos mediacijai

Vienas iš esminių aspektų, kurį reikėtų įtvirtinti – tam tikros sąlygos, kurioms esant, baudžiamajame procese galėtų būti taikoma mediacija.

Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) baudžiamajame procese sąlygos – tai aplinkybės, kurioms egzistuojant ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas gali spręsti dėl taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) taikymo tikslingumo baudžiamajame procese. Šių kriterijų, privalomų sąlygų visuma užtikrina ir viešojo intereso, ir nukentėjusiojo, ir kaltinamojo interesų apsaugą (Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2015 m. rugsėjo 17 d. įsakymas dėl taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtros koncepcijos patvirtinimo).

Viena iš esminių sąlygų turėtų būti įtariamojo / kaltinamojo / nuteistojo ir nukentėjusiojo sutikimas dalyvauti šiame procese. Taip pat turėtų būti numatytos ir šios sąlygos – aiškios nusikalstamos veikos aplinkybės bei kaltininko prisipažinimas. Šalių sutikimą dalyvauti mediacijoje atspindi savanoriškumo principas, kuris jau analizuotas ankstesnėje darbo dalyje (2.2. *skirsnyje*).

Išvadą, jog nusikalstamos veikos aplinkybės yra aiškios, galima daryti tada, kai, pavyzdžiui, aiški nusikalstamos veikos padarymo vieta, laikas, būdas, pasekmės, nusikalstamos veikos padarymu įtariamas asmuo ir kitos aplinkybės. Duomenys, leidžiantys įtarti asmenį nusikalstamos veikos padarymu, gali būti šie: jis užkluptas darantis nusikalstamą veiką arba tuoj po jos padarymo; mačiusieji, tarp jų ir nukentėjusieji, tiesiogiai nurodo asmenį, kaip įvykdžiusį nusikalstamą veiką; ant asmens ar jo drabužių, prie jo ar jo būste rasti aiškūs nusikalstamos veikos pėdsakai; asmens atvykimas ir prisipažinimas padarius nusikalstamą veiką (Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. birželio 1 d. įsakymas dėl rekomendacijų dėl proceso baigimo pagreitinto proceso tvarka patvirtinimo).

Pripažįstama, kad kaltininkas, bent iš dalies nepripažinęs savo kaltės dėl padarytos nusikalstamos veikos, neturėtų būti siunčiamas į mediaciją, nes ji nėra skirta bylos aplinkybėms nustatyti, taigi ir kaltės klausimui spręsti (Michailovič et al., 2014, p. 108). Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje taip pat yra nurodoma, jog dalyvavimas mediacijoje neturėtų būti naudojamas kaip kaltės pripažinimo įrodymas

vėlesniuose teisminiuose procesuose (Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1999 m. rugsėjo 15 d. rekomendacija valstybėms narėms R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose).

Taigi, tik esant visų šių sąlygų visumai bei atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes būtų galima nukreipti šalis mediacijai.

Išanalizavus kelių šalių pavyzdžius, prieita prie išvados, jog iš esmės numatomos tokios pačios sąlygos norint pasinaudoti mediacija baudžiamajame procese. Pavyzdžiui, Estijos baudžiamąjį proceso kodekse numatyta, kad, norint taikyti taikinimo procedūrą, būtinas įtariamojo ar kaltinamojo ir nukentėjusio asmens sutikimas. Tuo atveju, kai viena iš šalių yra nepilnametis arba psichikos sutrikimą turintis asmuo, būtinas jo tėvų ar kito teisėto atstovo ar globėjo sutikimas (Criminal Procedure Code of the Republic of Estonia, 2003). Vokietijoje būtina sąlyga nusikaltusiojo ir nukentėjusiojo mediacijai yra jų sutikimas, taip pat tai, kad baudžiamąją veiką padaręs asmuo savo kaltę pripažintų. Prancūzijoje mediacija galima tik esant paprastoms, aiškiai apibrėžtomis, žinomoms aplinkybėms (Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2015 m. rugsėjo 17 d. įsakymas dėl taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtros koncepcijos patvirtinimo).

3.2.2. Tinkamos bylos mediacijai

Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2012/29/ES yra pažymima, jog vykdant atkuriamojo teisingumo procesą, turėtų būti atsižvelgiama į tokius veiksnius kaip nusikaltimo pobūdis ir sunkumas, padarytų traumų dydis, pakartotinis aukos fizinės, seksualinės ar psichologinės neliečiamybės pažeidimas, skirtinga aukos ir nusikaltėlio galia, taip pat aukos amžius, branda ar intelektiniai gebėjimai, kurie galėtų riboti ar mažinti aukos gebėjimą pasirinkti atsižvelgiant į gautą informaciją arba turėti įtakos tam, kad aukai rezultatas nebus palankus (Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR).

Kalbant apie veikos sunkumą, būtų galima atsižvelgti BK 38 straipsnyje nurodytą sąlygą ir numatyti, jog mediacija negalima tik sunkių ir labai sunkių nusikaltimų atvejais. Užsienio šalių praktika šiuo klausimu yra įvairi. Vienose valstybėse yra aiškiai nurodyta, kad mediacija galima tik tam tikrų nusikaltimų atvejais, pavyzdžiui Estijos baudžiamąjį proceso kodekse nustatyta, kad baudžiamasis procesas pritaikius taikinimo procedūrą gali būti nutraukiamas esant antrojo laipsnio baudžiamajam nusikaltimui, už kurį numatyta bausmė – laisvės atėmimas iki 5 metų arba bauda (Criminal Procedure Code of the Republic of Estonia, 2003). Latvijos baudžiamąjį kodeksą 58 straipsnyje kalbama apie tai, kad baudžiamąjį nusižengimą ar nesunkų nusikaltimą (jeigu dėl to nemirė žmogus) padaręs

asmuo gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, jei buvo pasiektas susitarimas su auka ar jo / jos teisėtu atstovu (Criminal Law of the Republic of Latvia, 1998). Kitos šalys, pavyzdžiui, Lenkija, Prancūzija, Vokietija, nenurodo apribojimų dėl veikos sunkumo. Mediacijos taikymo galimybė yra sprendžiama atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes.

Galima sutikti ir tokį teiginį, kad žmonės, padarę sunkius nusikaltimus, negali būti įtraukti į atkuriamojo teisingumo procesą. Tačiau tai rodo naivų požiūrį, tarsi nusikaltimo pavojingumas tiesiogiai išreiškia nusikaltėlio socialinį bejausmiškumą. Pritartina profesoriaus L. Walgrave nuomonei, jog ir rimti nusikaltėliai taip pat gali būti jautrūs, gali jausti gilų sąžinės graužimą ir gali būti pasirengę kompensuoti žalą, kurią padarė (Walgrave, 2008, p. 132).

Taigi šiuo atveju būtų tikslinga neapsiriboti tam tikrais nusikaltimais, o numatyti, jog kiekvienu konkrečiu atveju turėtų būti įvertinama galimybė pasinaudoti mediacijos procedūra, jei yra visos kitos sąlygos (šalių sutikimas, aiškios bylos aplinkybės, kaltininko prisipažinimas padarius veiką).

Nagrinėjant kitus bylų tinkamumo mediacijai kriterijus, pastebima, jog neretai valstybės savo baudžiamuosiuose įstatymuose numato tam tikras nusikaltimų rūšis, kurioms mediacija yra netaikoma. Pastebima, jog smurtas artimoje aplinkoje yra pabrėžiamas kaip vienas iš atvejų, kuomet nerekomenduojama taikyti mediacijos. Šiuo atveju smurtas artimoje aplinkoje yra daugiausiai diskusijų kelianti nusikaltimų rūšis, todėl verta panagrinėti plačiau.

Smurtas artimoje aplinkoje gali būti apibrėžiamas kaip žiauraus elgesio bet kuriuose santykiuose modelis, kurį vienas partneris naudoja siekdamas įgyti ar išlaikyti valdžią ir kontroliuoti kitą partnerį. Smurtas gali būti fizinis, seksualinis, emocinis ar psichologinis veiksmas arba grasinimai tokiais veiksmais, kurie daro įtaką kitam asmeniui. Tai apima bet kokį elgesį, kuris ką nors baugina, manipuliuoja, žemina, izoliuoja, gąsdina, terorizuoja, verčia, grasina, kaltina, skaudina, sužaloja ar sužeidžia (Bryant, 2010, p. 47).

Atsižvelgiant į tai, kad smurtas artimoje aplinkoje apibrėžiamas kaip elgesio modelis, skirtas kontroliuoti partnerį, tikėtina, kad mediacijai būtino pasitikėjimo, sąžiningumo ir skaidrumo gali pritrūkti. Aukos prisiminimas apie praeities įvykius ir baimės dėl besitęsiančio ar atsakomojo smurto gali labai apriboti jos gebėjimą derėtis (Lowe, Abrams, 2011, p. 9). Šiame kontekste taip pat svarbu pažymėti, kad netinkamai atliktas tarpininkavimas iš tikrųjų gali sustiprinti smurto artimoje aplinkoje pasekmes ir neigiamą elgesį.

Pagrindinis ir svarbus argumentas prieš mediacijos taikymą smurto artimoje aplinkoje atvejais yra šalių nelygybė derybose. Iš vienos pusės figūruoja paprastai dominuojantis kaltininkas „agresorius“, iš kitos – nuo jo priklausanti, paklusni, pasyvi auka (Michailovič, 2012, p. 36).

Nepaisant to, atkreiptinas dėmesys į tai, kad tinkamai vykdoma mediacija daro teigiamą įtaką šalių santykiams, psichologiniam aukos stiprinimui ir nusikaltėlio reabilitacijai. Savanoriškumas ir konfidencialumas reiškia, kad mediacija leidžia pasiekti tai, kas atrodo praktiškai nepasiekiamą teisiniame procese – ginčų sprendimą. Tačiau mediatorius turi užtikrinti, kad auka dalyvautų mediacijoje, nes ji tikrai to nori, o ne todėl, kad tik sutiko su kaltininko reikalavimu. Taip pat būtų galima pridurti, kad mediacija dažnai yra tas kelias, kurio auka anksčiau nematė, nes nežinojo, kad tokia galimybė egzistuoja (Sitarz et al., 2018, p. 361).

Atrodo, kad pagrindinė tarpininko užduotis smurto artimoje aplinkoje bylose (be problemos identifikavimo) yra santykinės pusiausvyros tarp šalių atkūrimas. Jei tai pavyksta – mediacija gali tęstis. Tik išlaikius pusiausvyrą santykiuose tarp šalių galima kalbėti apie visišką dalyvavimo mediacijoje savanoriškumą. Priešingai, aiškus ilgalaikis santykių tarp partnerių disbalansas visiškai neleidžia vykdyti mediacijos, kurios tikslas vis dėlto yra konflikto sprendimas.

Kalbant apie smurtą artimoje aplinkoje prieš vaikus, galima sutikti, jog mediacijai, kurioje dalyvauja vaikai, neabejotinai reikalinga speciali teisinė forma – minimalaus mediacijoje dalyvaujančio vaiko amžiaus nustatymas, kompetentingų mediatorių kvalifikacijos kėlimas ir speciali mediacijos procedūrų forma, atsižvelgiant į specifinius vaiko poreikius. Be to, nuostatose turėtų būti aiškiai nurodyta, kad susitaikymas ir atleidimas negali vykti prieš vaiko valią. Net ir tada, kai vaiko tėvų / globėjų nuomone susitaikymas bus geresnė išeitis. Vaiko nuomonė visada turėtų būti aiškiai nurodyta susitarime (Sitarz et al., 2018, p. 367).

Smurto artimoje aplinkoje problema pastaraisiais metais Lietuvoje tapo itin aktuali, ypač apie tai pradėta kalbėti nuo 2011 m. gegužės 26 d., kai buvo priimtas Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas (Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas, 2011) ir pradėta fiksuoti šių atvejų statistika⁷. Kaip rodo 2014 m.

⁷ Kaip rodo statistikos duomenys, 2021 m. buvo užregistruota 5 802 nusikalstamos veikos, susijusios su smurtu artimoje aplinkoje, 2020 m. – 7 133, 2019 m. – 7 659 (Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos. Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotas nusikalstamas veikas, įtariamus (kaltinamus) asmenis nusikalstamų veikų padarymu, susijusių su smurtu artimoje aplinkoje [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=9583&datasource=67115 [žiūrėta 2022 m. vasario 14 d.]).

projekto „Mediacijos įgyvendinimas probacijos tarnybose (MIPT)“ praktika, net ir sprendžiant tokius jautrius konfliktus, kylančius iš smurto artimoje aplinkoje, 85 proc. atvejų buvo pasiektas susitarimas ir šio susitarimo rezultatas buvo nebūtinai šalių susitaikymas, o priimtas bendras šalių sprendimas dėl vaikų išlaikymo, auklėjimo sąlygų ir kitokių klausimų (Giedrytė-Mačiulienė, Venckevičienė, 2016, p. 82). Tai pagalba ne tik smurtautojui, tačiau ir aukai susikalbėti, būti išgirstai. Jeigu šalys pačios išreiškia norą dalyvauti mediacijoje ir siekia spręsti problemas pasitelkusios mediaciją, neturėtų būti užkertamas kelias mediacijos taikymui smurto artimoje aplinkoje atvejais. Be to, kaip teigia I. Michailovič, sprendimas dėl mediacijos taikymo smurto artimoje aplinkoje atvejais turėtų būti priimamas individualiai, ištyrus visas aplinkybes, žmonės neturėtų netekti profesionalios pagalbos sprendžiant tokius konfliktus (Michailovič, 2014, p. 168).

Siekiant pažinti Lietuvoje praktikuojančių mediatorių patirtį 2019 m. atliktas kokybinis tyrimas. Šis tyrimas atskleidė, kad praktikų pozicija dėl smurtinių konfliktų mediacijos yra skirtinga. Esama neigiamos nuostatos – mediacija nėra tinkamas procesas smurtiniams konfliktams spręsti, nes dėl aukų elgesio yra sunku organizuoti ir valdyti procesą. Tačiau yra ir teigiamos pozicijos dėl smurtinių konfliktų mediacijos. Šios pozicijos turėtojai pabrėžia, kad jei šalys išreiškia norą mediacijai yra galima vykdyti bet kokio pobūdžio atvejį. Teigiamai nuostatai pagrįsti vartoti tokie motyvuojantys argumentai: smurtaujantys asmenys mokomi spręsti konfliktus taikiau; padedama aukai ir smurtautojui kurti ateities santykius; padedama aukai ir smurtautojui taikiai aptarti atskirus ginčytinus aspektus, kylančius jų skyrybų atvejais. Teigiama nuostata, matyt, turi įtakos tam, kad neskaičiuojama, kiek kartų vykdytas smurtas šeimoje. Vadinasi, šeimos smurtinių konfliktų mediacija vykdoma ir tada, kai poros siekia tęsti gyvenimą kartu, ir tada, kai jos nusprendžia skirtis. Motyvuojančiu faktoriumi laikytina ir pagalbos smurto aukai įžvalga. Interviu metu akcentuotas individualių pokalbių su auka reikšmingumas / naudingumas. Atviras pokalbis su auka leidžia mediatoriui priimti sprendimą, ar vykdyti mediaciją, ar / į ką nukreipti asmenis dėl papildomos pagalbos. Duomenys parodė, kad mediatorių pozicija gali būti ne tik negatyvi arba pozityvi, bet ir neutrali – kiekvienas atvejis vertinamas atskirai, o jo tinkamumas sprendžiamas tik gavus atvejį ir susipažinus su byla. Svarbu yra neturėti išankstinio nusistatymo apie pačių atvejų tinkamumą, nes tinkamumą nulemia konflikto šalys, jų noras dalyvauti procese, o ne mediatorius. Svarbiausias rodiklis yra tai, kad šalys pačios išreikštų norą ir poreikį taikyti mediaciją, taip pat būtų aiškiai identifikuojamos ir su jomis būtų galima susisiekti, kadangi mediacija, procese dalyvaujant vienai šaliai – negalima (Klasinskaitė, Čiuladienė, 2020, p. 87–89).

Pažymėtina, jog norint taikyti mediaciją tarp nusikaltėlio ir aukos smurto artimoje aplinkoje atvejais būtina, kad atvejis atitiktų šiuos reikalavimus (Dhami, 2015, p. 110): 1) nusikaltimą padaręs asmuo turi jausti atsakomybės jausmą dėl padaryto nusikaltimo; 2) šalys turi suvokti nusikaltimo sukeltą realią žalą visoms ginčo šalims; 3) reiškiamas gailestis dėl nusikalstamos veikos; 4) šalys turi norėti susitaikyti.

Taip pat svarbu numatyti galimybę taikyti mediaciją ir nepilnamečių baudžiamosiose bylose. Daugelyje Europos valstybių eksperimentinės mediacinės programos paprastai įtraukiamos pirmiausia nepilnamečių bylose ir įgyvendinamos visais proceso etapais (Michailovič, 2000, p. 73).

Specialistai, dirbantys su nepilnamečiais, pabrėžia, kad mediacija ir atkuriamojo teisingumo modelių taikymas jauniems nusikaltėliams labiau nei tradiciniai justicijos modeliai padidina nusikalstamo elgesio pasekmių sąmoningumą (Žukauskaitė, 2012, p. 102). Tyrimuose buvo daroma prielaida, kad tas sąmoningumo jausmas atsiranda dėl to, kad santykinai greitai reaguojama į padarytą nusikalstamą veiką (per šešias savaites nuo nusikalstamos veikos padarymo / išaiškinimo). Tyrimo dalyviai pažymėjo, kad teismo bylos nagrinėjimo metu nagrinėjimas kartais užsitęsia iki 3–6 mėnesių, o per šį laiką galima pamiršti daugelį faktų. Apie mediaciją teigiamai atsiliepiama ir nepilnamečių tėvai, jie tyrimų metu įvardija, kad mediacija – tai galbūt pirmas kartas, kai jų vaikai ėmėsi atsakomybės už savo veiksmus (Sawyer, 2000, p. 64–66).

Mediacijos taikymas nepilnamečiams gali būti naudingas ne tik jiems patiems, bet ir visuomenei. W. Bradshaw, D. Roseborough ir M. S. Umbreit atliktas tyrimas parodė, kad mediacija yra efektyvus būdas mažinti nepilnamečių recidyvą. Tyrimo rezultatai parodė, kad mediacijos programos būtina tęsti ir plėtoti, nes tai yra veiksminga priemonė, mažinanti pakartotinį nusikalstamumą ir gera reakcija į nepilnamečių nusikaltimus. Iš 15 atliktų tyrimų net 11 turėjo teigiamą poveikį (Bradshaw et al., 2006, p. 93–96).

3.2.3. Subjektai, nukreipiantys šalis mediacijai

Kitas aptartinas aspektas yra subjektai, kurie gali nukreipti šalis mediacijai. Sutiktina su tarptautinėse rekomendacijose esančiu nurodymu, jog sprendimą perduoti baudžiamąją bylą mediacijai turėtų priimti teisėsaugos institucijos (Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1999 m. rugsėjo 15 d. rekomendacija valstybėms narėms R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose).

Europos šalyse didžiausias vaidmuo sprendžiant dėl baudžiamosios bylos šalių siuntimo į mediaciją yra skiriamas pagrindiniams ir svarbiausius įgaliojimus turintiems baudžiamajame procese dalyvaujantiems valstybės pareigūnams – prokurorui ir teisėjui.

Taip yra todėl, kad prokuroras organizuoja ikiteisminį tyrimą ir jam vadovauja, o teisėjas vadovauja teisminei bylos nagrinėjimui (Michailovič et al., 2014, p. 118). Pavyzdžiui, pagal Vokietijos baudžiamojo proceso kodeksą kiekvienoje proceso stadijoje prokuratūra ir teismas turi išsiaiškinti, ar įmanoma tarpininkaujant kaltinamajam ir nukentėjusiajam susitarti. Tam tikrais atvejais jie patys turi siekti tokio tarpininkavimo (Criminal Procedure Code of the Federal Republic of Germany, 1950).

Taigi, prokurorai ir teisėjai turi įvertinti mediacijos tinkamumą kiekviename baudžiamojo proceso etape. Tačiau tai visiškai nereiškia, jog tik šie du subjektai gali inicijuoti mediaciją. Galimi ir tokie atvejai, kuomet pasiūlyti perduoti bylą mediacijai galėtų tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnai, tiek ir pačios ginčo šalys ar jų advokatai.

3.2.4. Reikalavimai mediatoriams

Siekiant užtikrinti mediacijos proceso kokybiškumą, būtina, jog asmuo, vadovaujantis šiam procesui, atitiktų specialius reikalavimus. Remiantis Vilniaus apygardos probacijos tarnybos direktoriaus įsakymu patvirtintomis mediacijos taisyklėmis, mediatoriui reikalingos šios specialiosios žinios: 1) konfliktologijos; 2) derybų; 3) psichosocialinės; 4) komunikacijos; 5) mediacijos proceso stadijų ir principų; 6) mediatoriaus vaidmens, funkcijų ir pareigų mediacijos procese. Taip pat reikalingi ir tam tikri įgūdžiai: 1) mediacijos proceso organizavimo ir valdymo; 2) tarpasmeninės komunikacijos; 3) emocijų valdymo; 4) informacijos ir dokumentų tvarkymo (Vilniaus apygardos probacijos tarnybos direktoriaus 2015 m. kovo 10 d. įsakymu Nr. TO-83 patvirtintos projekto „Mediacijos įgyvendinimas probacijos tarnybose (MIPT)“ mediacijos taisyklės).

Mediacijos paslaugas turėtų teikti tik mediatoriai, įrašyti į Lietuvos Respublikos mediatorių sąrašą. Jie turėtų laikytis pagrindinių mediacijos principų – konfidencialumo ir mediatoriaus nešališkumo. Taip pat mediatoriai privalo laikytis Europos mediatorių elgesio kodekso.

Itin svarbu yra ir tai, jog mediatoriai periodiškai turėtų kelti savo profesinę kvalifikaciją specialiuose mediacijos mokymuose. Lietuvos Respublikos mediacijos įstatyme, reglamentuojančiame mediaciją civiliniuose ir administraciniuose ginčiuose, nurodyta, jog mediatoriai, įrašyti į Lietuvos Respublikos mediatorių sąrašą, turi nuolat tobulinti kvalifikaciją. Jie taip pat privalo kas penkeri metai pateikti Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybai kvalifikacijos tobulinimą įrodančius dokumentus (Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymas, 2008). Taip pat ir šiuo atveju mediatoriams galėtų būti numatyti tokie patys reikalavimai dėl kvalifikacijos kėlimo.

Taigi aukšta mediacijos paslaugų kokybė yra svarbi siekiant efektyvaus atkuriamojo proceso. Konflikto šalys, sutikusios dalyvauti mediacijoje, turi teisę į saugią aplinką ir procesą, vadovaujamą asmens, tikro specialisto, išsiskiriančio visais būtinais įgūdžiais (Michailovič et al., 2014, p. 140).

3.2.5. Mediacijos terminai

Dar vienas svarbus aspektas, kurį reikėtų aptarti – mediacijos proceso trukmė. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1999 m. rugsėjo 15 d. rekomendacijoje valstybėms narėms R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose nurodoma, jog kartu su sprendimu perduoti baudžiamąją bylą mediacijai turėtų būti nustatytas protingas terminas, per kurį kompetingos baudžiamosios justicijos institucijos turėtų būti informuojamos apie mediacijos procedūros eigą.

Remiantis užsienio šalių analize, mediacijai skirti terminai yra įvairūs. Pavyzdžiui, Lenkijoje yra numatytas 1 mėnesio terminas, tačiau šalių prašymu jis gali būti pratęstas (Morek, Rozdeiczer, 2012, p. 803). Prancūzijoje paprastai skiriami 3 mėnesiai, tačiau terminas taip pat gali būti pratęsimas (Deckert, 2012, p. 508). Italijoje – 4 mėnesiai (De Palo, Keller, 2012, p. 690). Taigi, Lietuvoje taip pat būtų galima numatyti panašų terminą, žinoma, su galimybe jį pratęsti.

Šiuo atveju gali kilti klausimas, ar vykstant mediacijai turėtų būti stabdomas baudžiamasis procesas. Minėto 2014 m. atlikto tyrimo metu apklausiant 7 prokurorus ir 5 Vilniaus apylinkės teismo teisėjus šis klausimas taip pat buvo aptartas. Pritartina vieno iš prokurorų minčiai, jog nepaisant to, kad prokuratūros strateginiuose planuose ikiteisminių tyrimų spartumas yra numatytas kaip vienas svarbiausių prioritetų, jo nereikėtų absoliutinti, būtų galima šiek tiek aukoti atsižvelgiant į mediacijos pridėtinę vertę sprendžiant proceso šalių problemas. Proceso stabdymas keltų papildomų problemų – varžytų pareigūnų galimybes atlikti reikalingus procesinius veiksmus, kur šalių dalyvavimas nebūtinai, stabdytų atliekamus proceso veiksmus (pavyzdžiui, paskirtas ekspertizes), keltų sunkiai išsprendžiamų klausimų dėl paskirtų kardomųjų ar kitokių procesinių prievartos priemonių (pavyzdžiui, laikino nuosavybės teisių apribojimo, skirto galimam civiliniam ieškiniui užtikrinti) taikymo proceso sustabdymo metu, dėl skundų procese nagrinėjimo ir pan. Reikia pabrėžti ir esminį skirtumą tarp bylų, kuriose proceso sustabdymas šiuo metu galimas, ir bylų, kuriose galėtų vykti mediacija. Baudžiamąjo proceso sustabdymas šiuo metu yra numatytas tokiais atvejais, kai įtariamasis nėra žinomas ir tolesnis ikiteisminis tyrimas neturi aiškesnių perspektyvų. Mediacijos proceso atveju kaltininkas ne tik yra žinomas, bet ir pripažįsta nustatytas bylos aplinkybes, kurios yra aiškios. Taigi stabdyti

baudžiamąjį procesą mediacijai vykdyti nebūtų pagrįsta ir nuoseklu (Michailovič et al., 2014, p. 123–124).

3.2.6. Mediacijos taikymas visose baudžiamojo proceso stadijose

Taip pat svarbus aspektas, kuris turėtų būti įtvirtintas – galimybė pasinaudoti mediacija visose baudžiamojo proceso stadijose. Nors šiame darbe yra aptariama mediacija baudžiamajame procese, svarbu pabrėžti ir mediacijos taikymo galimybę bausmių vykdymo stadijoje.

Atsižvelgiant į tarptautinėse rekomendacijose akcentuojamą siūlymą skatinti ir organizuoti veiksmingas tarpininkavimo sistemas kuo platesnėje geografinėje erdvėje visose baudžiamojo proceso stadijose, įskaitant bausmių vykdymo stadiją (Europos veiksmingo teisingumo komisijos (CEPEJ) 2007 m. gruodžio 7 d. Gairės dėl geresnio rekomendacijų „Dėl mediacijos baudžiamosiose bylose“ įgyvendinimo), toliau bus analizuojama mediacija bausmių vykdymo stadijoje – penitencinė mediacija.

Mediacija po nuosprendžio ir bausmės paskyrimo yra naudojama retai, tačiau susidomėjimas ja auga. Neretai šis modelis neturi išsamaus įstatyminio pagrindo, o tai lemia faktas, kad jo baigtis neturi jokios įtakos formaliems prokuroro ar teismo sprendimams (Schijndel, 2009, p. 28).

Nepaisant to, Lietuvoje penitencinei mediacijai jau yra sukurtas teisinis pagrindas, ne tik leidžiantis, bet ir įpareigojantis ją taikyti. Lietuvos Respublikos probacijos įstatymo 4 straipsnio 2 dalyje yra nurodyta, jog probacijos vykdymas grindžiamas tam tikrais principais, tarp kurių įvardijamas ir atkuriamasis teisingumas. Nurodoma, kad atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo, t. y. probacijos vykdymo metu taikomos atkuriamojo pobūdžio priemonės, kuriomis užtikrinamas nukentėjusio asmens ir probuojamojo sutaikėjimas bei tarpininkavimas siekiant atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą. Paminėtinas ir įstatymo 19 straipsnis, kuriame pateikiamos probuojamojo resocializacijos priemonės, kur aiškiai įvardijamas atkuriamojo pobūdžio priemonių taikymas siekiant sutaikyti probuojamąjį ir nukentėjusįjį ir atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą (Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas, 2012).

1999 m. rugsėjo 15 d. Ministrų Komiteto priimtoje rekomendacijoje R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose mediacijos taikymas visų baudžiamojo proceso stadijų metu priskiriamas prie bendrųjų mediacijos baudžiamosiose bylose principų, susijusių su mediacijos ir baudžiamosios justicijos santykiu bei mediacijos prieinamumu aukai ir kaltinamajam. Rekomendacijos numatyta galimybė taikyti mediaciją bet kurioje proceso stadijoje svarbi todėl, kad kai kuriais atvejais klausimą išspręsti reikia kaip galima greičiau,

tačiau pirminių proceso stadijų metu šalys (ypač auka) gali būti nepasiruošusios pasinaudoti mediacijos teikiama is privalumais. Neretai tuo metu negali būti nė kalbos apie susitikimą su kita konflikto (nusikaltimo) šalimi. Be to, nusikaltimo aukos baiminasi, kad mediacija palengvins kaltininko padėtį, todėl neskuba pasinaudoti mediacijos galimybe ikiteisminės stadijos metu (Michailovič et al., 2014, p. 173).

Penitencinė mediacija gali pasireikšti įvairiomis formomis. Pavyzdžiui, tai gali būti mediacija probacijos veikloje, mediacija įkalinimo įstaigose, mediacija iki teismo bylos nagrinėjimo, į kurią vėliau atsižvelgiama parenkant bausmę ir paskiriant įkalinimo įstaigą, mediacijos taikymas, kai sprendžiami vidiniai ar išoriniai bausmių vykdymo pareigūnų konfliktai (pvz., tarp pareigūno ir administracijos, tarp skirtingų įstaigų ar tarnybų pareigūnų ir pan.) (Kaminskienė et al., 2013, p. 279).

Vienas iš pavyzdžių, kaip mediacija gali būti taikoma probacijos tarnybose, – Čekijos Respublikos praktika, kur 1991 m. (dar tuometinėje Čekoslovakijoje) buvo pristatytas eksperimentinis modelis nepilnamečių baudžiamosiose bylose, kuomet „klasikinis“ probacijos darbas (paremtas pagalbos ir priežiūros organizavimu) buvo susietas su atkuriamuoju teisingumu. 2001 m. tokios bandomosios programos rezultatas Čekijos Respublikoje – įkurta Probacijos ir mediacijos tarnyba (Giedrytė-Mačiulienė, Venckevičienė, 2016, p. 74).

Pritartina I. Michailovič nuomonei, jog atkuriamojo teisingumo idėjų realizavimo galimybės neturėtų pasibaigti teismui priėmus apkaltinamąjį nuosprendį. Bausmės vykdymo stadija turi savo privalumų, kurie galėtų padėti konflikto šalims susitarti. Visų pirma, nusikaltimo kaltininkas buvo nubaustas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu, todėl jo neturėtų „gąsdinti“ mėginimai sutaukyti jį su nukentėjusiuoju tiek dėl baimės būti pripažintam kaltu, tiek ir dėl vilties būti išteisintam, t. y. tol, kol nebuvo būtinumo atsakyti už savo elgesio sukeltas pasekmes. Be to, apkaltinamasis nuosprendis aiškiai nusako nukentėjusįjį, taigi nėra abejonių, kas yra tinkamas partneris mėginant išspręsti su nusikaltimu susijusį ginčą. Įsiteisėjęs nuosprendis taip pat išryškina padaryto nusikaltimo žalą ir jos dydį, todėl neturėtų būti ir šalių nesutarimų šioje srityje (Michailovič, 2017, p. 237).

Taigi, galima daryti išvadą, jog mediacija yra įmanoma ir turėtų būti taikoma visose baudžiamojo proceso stadijose, įskaitant ir bausmių vykdymo stadiją pasibaigus procesui.

3.2.7. Mediacijos proceso išlaidos

Dar vienas iš aktualių aspektų, kurį reikėtų įtvirtinti – išlaidos ir kas jas turėtų padengti.

Daugumoje užsienio valstybių mediacija ginčo šalims yra nemokama. Danijoje mediacijos išlaidos apmokamos iš valstybės biudžeto lėšų (Storgaard, 2015, p. 197). Čekijoje Probacijos ir mediacijos tarnybos teikiama mediacija yra nemokama arba išlaidas apmoka valstybė (European e-Justice Portal – Mediation in EU countries: Czech Republic). Vokietijoje finansavimas priklauso nuo organizacijos tipo. Privačios tarnybos turi užtikrinti finansavimą savarankiškai arba gauti ribotą viešąjį finansavimą, o valstybinėms agentūroms finansavimą užtikrina savivaldybės, apskritys ar federalinės valstijos. Ginčo šalims aukos ir nusikaltėlio mediacija yra nemokama (Párošanu, 2013, p. 9). Ispanijoje baudžiamosios teisės srityje viešųjų įstaigų vykdomas tarpininkavimas yra nemokamas (European e-Justice Portal – Mediation in EU countries: Spain). Suomijoje mediacija baudžiamosiose bylose nėra apmokestinama paslauga (European e-Justice Portal – Mediation in EU countries: Finland). Lenkijoje mediacijos šalys taip pat nemoka tarpininkavimo išlaidų – jos yra apmokamos iš valstybės išdo lėšų (European e-Justice Portal – Mediation in EU countries: Poland).

Taip pat yra ir šalių, kuriose mediacija yra mokama. Pavyzdžiui, Belgijoje dėl tarpininkavimo užmokesčio tariasi privatus tarpininkas ir šalys. Teisės aktais užmokestis nėra reglamentuojamas. Paprastai kiekviena šalis moka po pusę užmokesčio (European e-Justice Portal – Mediation in EU countries: Belgium). Rumunijoje yra numatytos panašios taisyklės – dėl mokėjimo susitaria mediatorius ir šalys. Šiuo metu vietos ar nacionalinės valdžios institucijos neteikia jokios finansinės paramos mediacijos paslaugoms teikti (European e-Justice Portal – Mediation in EU countries: Romania).

Siekiant paskatinti šalis rinktis pigesnę ginčų sprendimo būdą ir atsižvelgiant į šiuo metu Lietuvoje esantį mediacijos teisinį reguliavimą kituose procesuose, būtų galima numatyti panašias taisykles, nepaisant to, jog esantis reguliavimas skirtas privalomajai mediacijai. Tais atvejais, kai mediatorių vykdyti mediaciją iš Lietuvos Respublikos mediatorių sąrašo parenka ir skiria Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba, mediacijos paslaugas apmoka Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba iš valstybės biudžeto lėšų. O tais atvejais, kai ginčo šalys pačios pasirenka mediatorių, kuris vykdys mediaciją, iš Lietuvos Respublikos mediatorių sąrašo, tokiais atvejais už mediaciją apmokama ginčo šalių lėšomis, o mediacijos kaina nustatoma ginčo šalių ir mediatoriaus susitarimu (Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymas, 2008).

Europos veiksmingo teisingumo komisijos (CEPEJ) 2007 m. gruodžio 7 d. Gairės dėl geresnio rekomendacijų „Dėl mediacijos baudžiamosiose bylose“ įgyvendinimo numato, jog tam, kad mediacija būtų prieinama, valstybės narės turėtų užtikrinti tiesioginę finansinę

paramą mediacijos paslaugoms. Taigi, tikslinga būtų numatyti, jog mediacijos paslaugos turėtų būti apmokamos iš valstybės biudžeto lėšų.

3.2.8. Mediacijos teisinės pasekmės

Baudžiamojo proceso šalių siuntimas į mediaciją ir jos metu pasiektas susitarimas gali turėti įtakos baudžiamojo proceso eigai ir kaltininko baudžiamajai atsakomybei. Mediacijos rezultatų baudžiamoji teisinė ir baudžiamoji procesinė reikšmė labai priklauso nuo baudžiamojo proceso stadijos, kurios metu mediacija vyko. Be to, daug lemia padarytos nusikalstamos veikos pobūdis ir sunkumas, ja padaryta žala, taip pat mediacijos proceso rezultatai ir jo dalyvių pastangos pasiekti teigiamą rezultatą – susitarimą bei kitos aplinkybės (Michailovič et al., 2014, p. 126).

Analizuojant kitų šalių pavyzdžius, prieita prie išvados, jog sėkmingas mediacijos rezultatas paprastai yra baudžiamosios bylos nutraukimas. Pavyzdžiui, Latvijos baudžiamojo proceso kodekso 97 straipsnyje kaip vienu iš bendrųjų aukos teisių įvardijama teisė bet kurioje baudžiamojo proceso stadijoje susitarti su asmeniu, padariusiu žalą. Pasiektas susitarimas gali būti baudžiamojo proceso nutraukimo pagrindas (8 p.) (Criminal Procedure Law of the Republic of Latvia, 2005). Estijos baudžiamojo proceso kodekse nustatyta, kad baudžiamasis procesas pritaikius taikinimo procedūrą gali būti nutraukiamas, jei faktai, susiję su antrojo laipsnio baudžiamuoju nusikaltimu (už kurį numatyta bausmė – laisvės atėmimas iki 5 metų arba bauda), kuris yra baudžiamojo proceso objektas, yra aiškūs ir nėra viešo intereso tęsti baudžiamąjį procesą, ir įtariamasis ar kaltinamasis susitaikė su nukentėjusiu asmeniu pagal kodekso nustatytą taikinimo procedūrą (Criminal Procedure Code of the Republic of Estonia, 2003).

Šiuo atveju gali kilti klausimas, ar norint atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės šalims susitaikius, užtenka tik pasiekti susitarimą ar reikalinga ne tik susitarti, bet ir įgyvendinti šį susitarimą, t. y. ar žala turi būti atlyginta, ar užtenka tik įsipareigojimo ją atlyginti. Remiantis Lietuvos teisiniu reguliavimu, viena iš susitaikymo instituto sąlygų yra žalos atlyginimas arba susitarimas dėl žalos atlyginimo ar pašalinimo, todėl nėra būtina, jog žala būtų visiškai atlyginta ar pašalinta, užtenka tik susitarimo tai padaryti.

Tais atvejais, kai baudžiamosios bylos nutraukti negalima, turėtų būti galimybė sušvelninti baudžiamąją atsakomybę. Pavyzdžiui, Estijoje, kaip jau minėta, baudžiamoji byla gali būti nutraukiama, jei padarytas nusikaltimas, už kurį maksimali bausmė yra 5 metų laisvės atėmimas, tačiau tais atvejais, kai padaromas sunkesnis nusikaltimas, bausmė gali būti tik sumažinta (Fellegi, 2005, p. 26). Lietuvoje taip pat būtų galima pasekti Estijos

pavyzdžiu ir tais atvejais, kuomet yra padaromas sunkus ar labai sunkus nusikaltimas ir pritaikius mediaciją pasiekiamas susitarimas, asmeniui turėtų būti švelninama atsakomybė.

Pažymėtina, jog atsižvelgiant į kitų šalių pavyzdžius, net ir nesėkmingos mediacijos atveju galimas atsakomybės švelninimas. Pavyzdžiui, Vokietijos baudžiamojo kodekso 46a straipsnis numato, jog jeigu nusikaltėlis, siekdamas susitaikyti su auka nuoširdžiai stengėsi atlyginti žalą, teismas gali sušvelninti jam bausmę (Criminal Procedure Code of the Federal Republic of Germany, 1950). Suomijoje nepilnamečių baudžiamosiose bylose formaliai nesėkminga mediacija yra traktuojama kaip veiksmai, kurių kaltininkas imasi, siekdamas užkirsti kelią nusikaltimo padariniams arba juos pašalinti. Iš esmės teismai, svarstydami galimybę netaikyti bausmės arba ją sušvelninti, gali atsižvelgti į kaltininko veiksmus, kurių jis ėmėsi mediacijos metu (Mestitz, Ghetti, 2005, p. 118).

Kaip minėta, mediacija galima ir bausmių vykdymo stadijoje, tad šiuo atveju taip pat galimos tam tikros teisinės pasekmės. Mediacijos proceso metu pasiektas susitarimas, apimantis žalos atlyginimą, gali turėti teisinių pasekmių tolesniam bausmės atlikimui, t. y. atsižvelgiant į tai nuteistasis gali būti paleistas lygtinai (Michailovič et al., 2014, p. 129). Taigi, mediacija gali būti naudinga ir asmens resocializacijai⁸.

Taigi, viską apibendrinus, galima daryti išvadą, jog teisiškai įtvirtinus mediacijos proceso sąlygas, taisykles ir reikalavimus bei nustatant minimalius standartus (mediacijos proceso savanoriškumas, konfidencialumas, mediatoriaus kompetencija ir nešališkumas ir kt.), būtų užtikrintas mediacijos proceso teisinis tikrumas ir kokybiškumas.

3.2.9. Mediacijos projektų mokslinis vertinimas (monitoringas)

Priežastys, kodėl yra reikalingas mediacijos projektų mokslinis vertinimas, gali būti pačios įvairiausios. Pavyzdžiui, tai gali būti siekis suprasti, kaip veikia mediacija, noras tobulinti esamą praktiką ir kurti naują, siekis įveikti prieštaravimą ir pan. (Faget, 2008, p. 80). Taip pat neretai mediacijos vertinimai gali būti atliekami siekiant nustatyti dalyvių pasitenkinimą mediacijos procesu bei įvertinti mediatorių nepriklausomumą ir profesionalumą.

Mediacijos projektų mokslinį vertinimą akcentuoja ir tarptautiniai standartai. Europos Tarybos rekomendacijoje Nr. R (99)19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose yra nurodoma, jog valstybės narės turėtų skatinti tarpininkavimo (mediacijos) baudžiamosiose bylose tyrimus ir vertinimą. Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos (ECOSOC) rezoliucijoje 2002/12 numatyta, kad valstybės narės, prireikus, bendradarbiaudamos su

⁸ Probuojamojo resocializacija – priemonių, kuriomis skatinami probuojamojo gebėjimai gyventi nenusikalstamai ir jo socialinė integracija, visuma (Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas, 2012).

pilietine visuomene, turėtų skatinti atkuriamojo teisingumo programų tyrimus ir vertinimą, kad būtų galima įvertinti, kokių mastu jos duoda atkuriamąjį rezultatą, papildo ir suteikia teigiamų rezultatų visiems. Atsižvelgiant į tai, kad atkuriamojo teisingumo procesai laikui bėgant gali keistis, valstybės narės turėtų skatinti reguliarių tokių programų vertinimą. Tyrimų ir vertinimo rezultatai turėtų būti tolesnio politikos ir programų kūrimo pagrindas (Resolution 2002/12 of United Nations on the Basic Principles on the use of restorative justice programs in criminal matters).

Atsižvelgiant į tarptautines rekomendacijas bei siekiant vystyti mediaciją Lietuvoje, turėtų būti skatinamas reguliarius mediacijos projektų vertinimas ir moksliniai tyrimai.

Užsienio šalyse neretai atliekami tyrimai, siekiant įvertinti dalyvavimo atkuriamojo teisingumo procesuose poveikį tiek nusikaltėliui, tiek ir aukai (Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, 2017, p. 28). Lietuvoje tokio pobūdžio tyrimas buvo atliktas 2014 m.⁹ Kaip žinoma, rezultatai buvo teigiami, tačiau dabartiniu metu jokie tyrimai nebuvo atlikti, todėl būtų naudinga atlikti naujus tyrimus, siekiant turėti aktualią informaciją.

3.2.10. Informacijos apie mediacijos galimybes ir privalumus sklaida

Informacijos sklaida apie mediaciją neginčijamai užima svarbią vietą, siekiant supažindinti visuomenę su tokiu ginčų sprendimo būdu. Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymo 3 straipsnio 2 dalyje yra numatyta, jog viena iš Teisingumo ministerijos funkcijų – visuomenės informavimas apie mediaciją. Tačiau vien formalios informacijos pateikimas Teisingumo ministerijos ar kitų institucijų internetiniuose puslapiuose nepasiekia visuomenės. Tam, kad būtų užtikrinta veiksminga informacijos sklaida, reikalinga imtis daugiau veiksmų.

Mediacijos skatinimas viešoje erdvėje turi apimti galingų reklamos strategijų ir taktikos taikymą, leidžiantį pateikti informaciją visuomenei per žiniasklaidą, renginius ir diskusijų grupes (Stoilkovska et al., 2015, p. 22). Taip pat galimi ir kiti veiksmai, pavyzdžiui, Ispanijoje Generalinė teismų taryba (CGPJ) parengė ir visose teisminėse institucijose išplatino brošiūras ir plakatus, kuriuose paaiškinta, kas yra mediacija ir kaip ją pasinaudoti. Be to, taryba didina informuotumą apie savo darbą ir teikiamas paslaugas įvairiuose žiniasklaidos pranešimuose (Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, 2017, p. 27).

⁹ 2014 m. projektas „Mediacijos įgyvendinimas probacijos tarnybose (MIPT)“.

Panašių priemonių buvo imtasi ir Lietuvoje nuo 2018 m. pradėjus vykdyti projektą „Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtra“, kurį įgyvendino Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija kartu su projekto partneriais – Nacionaline teismų administracija, VI Registrų centru ir Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnyba. Vienas iš projekto tikslų buvo informuoti visuomenę apie taikinamojo tarpininkavimo galimybes sprendžiant ginčus, todėl svarbi šio projekto veikla apėmė visuomenės informavimo priemones, skirtas pranešti apie taikinamojo tarpininkavimo praktiką.

Nacionalinė teismų administracija proporcingai išplatino informacinius lankstinukus įvairioms institucijoms – teismams, Lietuvos advokatūrai, Teisingumo ministerijai ir Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybai. Teismuose informaciniai lankstinukai buvo patalpinti vieno langelio principu veikiančiose patalpose, taip pat išsiųsti kartu su šaukimu į teismą. Be to, elektroninė informacinio lapelio versija buvo įkelta į Nacionalinės teismų administracijos interneto svetainę. Tai sulaukė tam tikrų teigiamų atsiliepimų, kadangi informacijos apie taikinamojo tarpininkavimo procesą ieškoję visuomenės nariai galėjo susipažinti su lankstinuku internete (Nakrošis, Goštautaitė, 2020, p. 15). Taip pat buvo pristatytos ataskaitos per televizijos kanalus, parengtos radijo laidos, išleisti straipsniai spaudoje ir internetinėse naujienų platformose. Nepaisant to, kad projektas buvo skirtas civiliniams ginčams, priemonėmis, kurios buvo panaudotos, būtų galima pasinaudoti ir siekiant visuomenę supažindinti su mediacija baudžiamajame procese.

Apibendrinant, galima daryti išvadą, jog siekiant visuomenės pritarimo mediacijos įtvirtinimui baudžiamajame procese ir noro ja pasinaudoti, itin svarbu užtikrinti sėkmingą informacijos sklaidą.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Atlikus mediacijos perspektyvų Lietuvos baudžiamajame procese analizę, galima padaryti tokias išvadas:

1. Daugelyje šalių nepasitenkinimas ir nusivylimas oficialia teisingumo sistema paskatino imtis alternatyvių priemonių reaguojant į nusikalstamumą ir sprendžiant konfliktus. Baudžiamąjį teisingumo sistemų kritika buvo paremta dėmesio aukoms trūkumu. Todėl atkuriamojo teisingumo programų tikslas yra pagerinti esamas teisingumo sistemas, taikant įtraukimo ir dalyvavimo metodą. Viena iš pirmųjų atkuriamojo teisingumo programų – aukos ir nusikaltėlio mediacija.

2. Atsižvelgiant į tai, kad nėra vieningo, visuotinai priimtino mediacijos sąvokos apibrėžimo ir tai, kad mediacijos terminas skirtingose šalyse bei įvairiuose literatūros šaltiniuose gali būti interpretuojamas įvairiai, pačia bendriausia prasme mediacija gali būti suprantama kaip konflikto sprendimo būdas, kuomet trečioji šalis, būtent – mediatorius, padeda šalims išspręsti kilusį konfliktą.

3. Prie mediacijos vystymosi prisidėjo kelios tarptautinės ir viršnacionalinės organizacijos, kurios skatino tolesnę aukos ir nusikaltėlio mediacijos ir kitų atkuriamojo teisingumo modelių plėtrą. Didelę reikšmę atkuriamojo teisingumo plėtrai ir įgyvendinimui Europoje turėjo Europos Tarybos ir Europos Sąjungos iniciatyvos. Tarptautiniu lygmeniu priimtais teisės aktais buvo siekiama paskatinti valstybes imtis visų būtinų veiksmų, reikalingų įgyvendinant atkuriamojo teisingumo programas, tobulinant esamas ir įtraukiant jas į baudžiamąją justiciją.

4. Nepaisant atkuriamojo teisingumo modelių įvairovės, visi jie turi bendrą tikslą – vadovaujantis savanoriškumo, pagarbos, bendradarbiavimo ir kitomis vertybėmis, dialogo pagalba atkurti pažeistus asmenų santykius.

5. Mediacija, kaip ir bet kuris kitas teisinis institutas, vadovaujasi tam tikrais principais, kurie yra laikytini pamatinėmis taisyklėmis ir esminiais pagrindais, reglamentuojančiais mediatoriaus ir šalių sąveiką. Todėl principai turi esminę reikšmę mediacijos procese. Jų pagalba ne tik galima išsiaiškinti teisinio reguliavimo neaiškumus, bet ir užpildyti esamas teisės spragas. Principai yra teisėto, sąžiningo ir efektyvaus tarpininkavimo pagrindas, todėl turi būti užtikrintas jų laikymasis.

6. Nepaisant tam tikrų mediacijos trūkumų, pastebimas ženkliai didesnis skaičius privalumų ir naudos, kurią mediacijos procesas teikia ne tik ginčo šalims, bet ir aplinkai – visuomenei bei pačiai teisingumo sistemai. Esminis privalumas, kuriuo mediacija išsiskiria iš kitų ginčo sprendimo būdų yra sprendimo ginčo šalių rankose buvimas. Pagrindinė

nauda, kurią patiria auka yra galimybė būti įtrauktai į procesą, o svarbiausia – būti išgirstai. Nusikaltėjams šis procesas taip pat yra naudingas tuo, jog yra suteikiama galimybė įsigilinti į savo elgesį, suprasti jo daromą poveikį kitiems, atsiprašyti ir būti išgirstiems. Visuomenei vienas iš pagrindinių privalumų yra mažėjantis nusikaltimų pakartotinumai, o teisingumo sistemai – laiko, išlaidų ir darbo krūvio sumažėjimas.

7. Lietuvos teisinėje sistemoje įtvirtintas susitaikymo institutas nėra tikroji mediacija. Esminis jo trūkumas – profesionalaus, nešališko trečiojo asmens (mediatoriaus) nedalyvavimas ginčo sprendime. Pats susitaikymas yra labai formalus, dažniausiai dėl siekio išvengti griežtesnės bausmės ar siekio gauti greitesnę žalos atlyginimą, taigi tikrasis emocinis ryšys tarp šalių nėra užmezgamas. Nėra sudaromos sąlygos įsigilinti į nusikalstamą veiką ir jos sukeltus padarinius, o svarbiausia – nėra galimybės būti išgirstam tiek aukos, tiek ir nusikaltėlio atveju.

8. Tam, kad mediacija taptų svarbia Lietuvos baudžiamojo proceso dalimi, siūlytina teisiškai reglamentuoti šį institutą BPK papildant nuostatomis dėl proceso užbaigimo pavykus išspręsti ginčą mediacijos būdu, BK 38 straipsnį numatant kaip vieną iš mediacijos teisinių pasekmių, įtraukiant papildomas nuostatas dėl kitų mediacijos taikymo galimybių ir teisinių pasekmių bei parengiant atskirą teisės aktą, skirtą mediacijos proceso detalizavimui.

9. Mediacijos nauda, geri užsienio šalių praktikos pavyzdžiai bei tarptautiniuose dokumentuose akcentuojama svarba sudaro prielaidas ir galimybes mediacijos įtvirtinimui Lietuvos baudžiamajame procese. Tinkamai įtvirtinus galimybę pasinaudoti mediacija baudžiamajame procese ir numatant esminius jai taikomus reikalavimus, mediacija galėtų tapti pagrindu tolimesniam alternatyvių ginčų sprendimo būdų vystymuisi Lietuvoje bei paskatintų kuo daugiau asmenų ginčus spręsti paprasčiau, efektyviau ir greičiau.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

I. Norminiai teisės aktai:

1. Criminal Procedure Code of the Federal Republic of Germany (1950). *Federal Law Gazette I*, 1074, 1319 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.legislationline.org/download/id/9178/file/GERM_CPC_en.pdf [žiūrėta 2022 m. vasario 9 d.].
2. Criminal Code of the Federal Republic of Germany (1971). *Federal Law Gazette I*, 3322 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.legislationline.org/download/id/10003/file/GERM_CC_en.pdf [žiūrėta 2022 m. vasario 9 d.].
3. Youth Courts Law (1974). *Federal Law Gazette I*, 3427 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=756> [žiūrėta 2022 m. vasario 9 d.].
4. Criminal Law of the Republic of Latvia (1998). *Latvijas Vēstnesis*, 199/200, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.legislationline.org/download/id/9122/file/Latvia_Criminal%20Code%20as%20of%202020.pdf [žiūrėta 2022 m. vasario 14 d.].
5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000-10-25, 89-2741 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002-04-09, 37–1341 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
7. Criminal Procedure Code of the Republic of Estonia (2003). *RT I*, 27, 166 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.legislationline.org/download/id/8697/file/Code_Criminal_Procedure_2003_am2020_en.pdf [žiūrėta 2022 m. vasario 9 d.].
8. Criminal Procedure Law of the Republic of Latvia (2005) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/lv/lv043en.pdf> [žiūrėta 2022 m. vasario 14 d.].
9. Lietuvos Respublikos mediacijos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2008-07-31, 87-3462 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
10. Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas. *Valstybės žinios*, 2011-06-14, 72-3475 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
11. Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2012-01-06, 4-108 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

12. Vilniaus apygardos probacijos tarnybos direktoriaus 2015 m. kovo 10 d. įsakymu Nr. TO-83 patvirtintos projekto „Mediacijos įgyvendinimas probacijos tarnybose (MIPT)“ mediacijos taisyklės.
13. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2015 m. birželio 1 d. įsakymas Nr. I-137 „Dėl Rekomendacijų dėl proceso baigimo pagreitinoto proceso tvarka patvirtinimo“. TAR, 8538 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
14. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2015 m. rugsėjo 17 d. įsakymas Nr. 1R-268 „Dėl taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtros koncepcijos patvirtinimo“. TAR, 13939.

II. Tarptautiniai teisės aktai:

15. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1999 m. rugsėjo 15 d. rekomendacija valstybėms narėms R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose.
16. Tarybos 2001 m. kovo 15 d. pamatinis sprendimas 2001/220/TRV dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose. *OL L* 82, 1.
17. Resolution 2002/12 of United Nations on the Basic Principles on the use of restorative justice programs in criminal matters.
18. European Code of Conduct for Mediators (2004) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.centrale-fuer-mediation.de/media/zkm_2_2004_148_172.pdf [žiūrėta 2022 m. vasario 15 d.].
19. Europos veiksmingo teisingumo komisijos (CEPEJ) 2007 m. gruodžio 7 d. Gairės dėl geresnio rekomendacijų „Dėl mediacijos baudžiamosiose bylose“ įgyvendinimo.
20. Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. *OL L* 315, 57.
21. Commission on Crime Prevention and Criminal Justice (2017). *A summary of comments received on the use and application of the Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters*. Vienna, E/CN.15/2017/CRP.1.

III. Teismų praktika:

22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. sausio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-77/2012.
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-565/2012.

24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-69/2013.
25. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2017 m. gruodžio 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-366-222/2017.
26. Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. birželio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-260/2008.

IV. Specialioji literatūra:

27. Aertsen, I. (2015). Belgium. In: Dünkel, F., Grzywa-Holten, J. and Horsfield, P. (2015) *Restorative Justice and Mediation in Penal Matters, a stock-taking of legal issues, implementation strategies and outcomes in 36 European countries*. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 1, 45–87.
28. Aertsen, I. and Willemsens, J. (2001). The European Forum for Victim–Offender Mediation and Restorative Justice. *European journal on criminal policy and research*, 9(3), 291–300.
29. Alexander, N., Gottwald, W. and Trenczek, T. (2003). Mediation in Germany: The Long and Winding Road. In: Alexander, N., Gottwald, W. and Trenczek, T. (2003). *Global Trends in Mediation*. Germany: Centrale Fur Mediation, 179–212.
30. Bazemore, G. and Umbreit, M. (2001). A Comparison of Four Restorative Conferencing Models. *Juvenile Justice Bulletin* (February). Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Office of Justice Programs, US Department of Justice.
31. Beck, E. and Wood, A. (2011). Restorative Justice Practice. In: Beck, E., Kropf, N. P. and Leonard, P. B. (2011). *Social Work and Restorative Justice: Skills for Dialogue, Peacemaking, and Reconciliation* [interaktyvus], Oxford University Press, 1–29. Prieiga per internetą: <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780195394641.001.0001/acprof-9780195394641-chapter-4?print=pdf> [žiūrėta 2022 m. vasario 5 d.].
32. Bikelis, S. (2015). Drivers that Change the Direction of Penal Policy: A Case of Developments of Victim–Offender Reconciliation in the Lithuanian Criminal Justice System. *Acta Juridica Hungarica*, 56(1), 2–13.
33. Bikelis, S. and Sakalauskas, G. (2015). Lithuania. In: Dünkel, F., Grzywa-Holten, J., Horsfield, P. (2015). *Restorative Justice and Mediation in Penal Matters, a stock-taking of legal issues, implementation strategies and outcomes in 36 European countries*. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 1, 477–500.

34. Bradshaw, W., Roseborough, D. and Umbreit, M. S. (2006). The Effect of Victim Offender Mediation on Juvenile Offender Recidivism: A Meta-analysis. *Conflict Resolution Quarterly*, 24(1), 87–98.
35. Bradt, L. and Bouverne-De Bie, M. (2009). Victim offender mediation as a social work practice. *International Social Work*, 52(2), 181–193.
36. Braithwaite, J. (1999). Restorative Justice: Assessing Optimistic and Pessimistic Accounts. *Crime and Justice*, 25, 1–127.
37. Bryant, D. et al. (2010). Mediating Criminal Domestic Violence Cases: How Much Is Too Much Violence? *International Perspectives in Victimology*, 5(1), 47–54.
38. Christie, N. (1977). Conflict as Property. *British Journal of Criminology*, 17(1), 1–15.
39. De Palo, G. and Keller, L. (2012). Mediation in Italy: Alternative Dispute Resolution for All. In: Hopt, K. J. and Steffek, F. (2012). *Mediation: Principles and Regulation in Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 667–696.
40. Deckert, K. (2012). Mediation in France: Legal Framework and Practical Experiences. In: Hopt, K. J. and Steffek, F. (2012). *Mediation: Principles and Regulation in Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 457–519.
41. Dhami, K. M. (2015). Effects of victim's response to an offender's apology: When the victim becomes the bad guy. *European Journal of Social Psychology*, 46, 110–123.
42. Dzur, A. W. (2003). Civic implications of restorative justice theory: Citizen participation and criminal justice policy. *Policy Sciences*, 36, 279–306.
43. Faget, J. (2008). Epistemological reflections on the evaluation of restorative justice practices. *British Journal of Community Justice*, Sheffield Hallam University, 6(2), 77–83.
44. Făiniși, F. and Făiniși, V. A. (2017). Mediation in the field of criminal disputes at European level. *Contemporary readings in law and social justice*, 9(2), 293–309.
45. Fellegi, B. (2005). *Meeting the Challenges of Introducing Victim-Offender Mediation in Central and Eastern Europe*. European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice.
46. Giedrytė-Mačiulienė, R. ir Venckevičienė, J. (2016). Mediacijos įgyvendinimas probacijos tarnybose Lietuvoje. *Teisės problemos*, 2(92), 69–87.
47. Gombots, R. and Pelikan, C. (2015). Austria. In: Dünkel, F., Grzywa-Holten, J. and Horsfield, P. (2015). *Restorative Justice and Mediation in Penal Matters, a stock-taking of legal issues, implementation strategies and outcomes in 36 European countries*. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 1, 13–43.

48. Hopt, K. J. and Steffek, F. (2012). Mediation: Comparison of Laws, Regulatory Models, Fundamental Issues. In: Hopt, K. J. and Steffek, F. (2012). *Mediation: Principles and Regulation in Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 5–130.
49. Intė, O. et al. (2019). *Mediatoriaus vadovas: metodinis leidinys*, Vilnius: Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija.
50. Kaminskienė, N. et al. (2013). *Mediacija*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
51. Klasinskaitė, A. ir Čiuladienė, G. (2020). Artimoje aplinkoje įvykusių smurtinių konfliktų mediacija: mediatorių patirtis. *Socialinis darbas*, 18(1), 80–97.
52. Kraemer, R. (2021). Reasons Why Lawyers Recommend or Do Not Recommend Mediation to Their Clients. *Teisė*, 120, 155–166.
53. Leverton, W. R. (2007–2008). The case for best practice standards in restorative justice processes. *American Journal of Trial Advocacy*, 31, 501–530.
54. Livari, J. (2000). *Mediation in Finland*. Victim–Offender mediation in Europe. Making Restorative Justice Work. European Forum for Victim–Offender Mediation and Restorative Justice, KU Leuven.
55. Lowe, A. E. and Abrams, N. (2011). Should We Mediate Cases Involving Domestic Violence? Oakland County Bar Association.
56. Marshall, T. F. (1999). *Restorative justice: an overview*. Research Development and Statistics Directorate, London: Home Office.
57. McCold, P. (1999). *Restorative justice practice: The state of the field 1999*, International Institute for Restorative Practices, Bethlehem.
58. Mestitz, A. and Ghetti, S. (2005). *Victim-Offender Mediation with Youth Offenders in Europe An Overview and Comparison of 15 Countries*. Springer.
59. Michailovič, I. (2000). Nepilnamečio kaltininko ir nukentėjusiojo mediacijos galimybės Lietuvoje. *Teisė*, 35, 69–79.
60. Michailovič, I. (2012). Kai kurie smurto šeimoje problematikos aspektai. *Teisė*, 82, 26–40.
61. Michailovič, I. (2014). Kai kurie smurto artimoje aplinkoje aspektai socialinės kultūrinės lyties požiūriu. *Kriminologijos studijos*, 2, 155–172.
62. Michailovič, I. (2017). Mediacijos galimybės baudžiamojoje justicijoje priėmus nuosprendį. *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys*, 233–250.

63. Michailovič, I. et al. (2014). *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje: monografija*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
64. Morek, R. and Rozdeiczer, Ł (2012). Mediation in Poland: Time for a Quiet Revolution? In: Hopt, K. J. and Steffek, F. (2012). *Mediation: Principles and Regulation in Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 777–807.
65. Nakrošis, V. ir Goštautaitė, R. (2020). „*Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtra Lietuvoje*“, ESF finansuoto projekto Lietuvoje atvejis studijai „*ESF paramos viešajam administravimui pažangos vertinimas*” (PAPA). Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras.
66. Nugent, W. R., Umbreit, M. S., Wiinamaki, L. and Paddock, J. (2001). Participation in Victim-Offender Mediation and Reoffense: Successful Replications? *Research on Social Work Practice*, 11(1), 5–23.
67. Păroșanu, A. (2013). *Restorative Justice in Germany*. Final national report of Germany, The 3E Model for a Restorative Justice Strategy in Europe, JUST/2010/JPEN/AG/1534.
68. Pickell, N. (2002). *Reluctant to Mediate* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.mediate.com/articles/pickell2.cfm> [žiūrėta 2022 m. vasario 12 d.].
69. Sakalauskas, G. (1998). Sutaikinimo institutas Vokietijos jaunimo baudžiamojoje teisėje. *Teisės problemos*, 1, 71–80.
70. Sawyer B. (2000). *An evaluation of the SACRO (Fife) Young Offender Mediation Project*. Edinburgh: The Scottish Executive Central Research Unit.
71. Schijndel, R. A. M. (2009). *Confidentiality and Victim-Offender Mediation*. Maklu.
72. Sitarz, O., Bek, D. and Jaworska-Wieloch, A. (2018). Mediation and Domestic Violence: Theoretical Reflection on the Polish Background. *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 13(2), 356–369.
73. Stoilkovska, A., Mucunška Palevski, V. and Ilieva, J. (2015). Awareness about mediation as an alternative form of dispute resolution: practices in the Republic of Macedonia. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)*, 3(1), 21–27.
74. Storgaard, A. (2015). Denmark. In: Dünkler, F., Grzywa-Holten, J. and Horsfield, P. (2015). *Restorative Justice and Mediation in Penal Matters, a stock-taking of legal issues, implementation strategies and outcomes in 36 European countries*. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 1, 183–202.
75. Surma, L. (2016). Principles of Mediation as the Basis of this Process, *Scientific Journal of Bielsko-Biala School of Finance and Law*, 22(1), 38–41.

76. Umbreit, M. S. (1998). Restorative Justice Through Victim-Offender Mediation: A Multi-Site Assessment. *Western Criminology Review*, 1(1) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://westerncriminology.org/documents/WCR/v01n1/Umbreit/Umbreit.html> [žiūrėta 2022 m. vasario 24 d.].
77. Umbreit, M. S. and Lewis, T. (2015). *Victim Offender Mediation Training Manual: A Composite Collection of Training Resource Materials*. Center for Restorative Justice & Peacemaking, University of Minnesota.
78. Umbreit, M. S., Coates, R. B. and Vos, B. (2001). The Impact of Victim-Offender Mediation: Two Decades of Research. *Federal Probation*, 65(3), 29–35.
79. United Nations (2006). *Handbook on Restorative justice programmes*. Vienna: UN Office on Drugs and Crime.
80. Uscila, R. (2001). Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos instituto samprata, pagrindiniai modeliai ir jų veikimo principai. *Jurisprudencija*, 20(12), 74–84.
81. Uscila, R. (2002). Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacija Skandinavijos šalyse. *Jurisprudencija*, 29(21), 93–108.
82. Vettori, S. (2015). Mandatory mediation: An obstacle to access to justice? *African Human Rights Law Journal*, 15(2), 355–377.
83. Walgrave, L. (2008). *Restorative Justice, Self-Interest and Responsible Citizenship*. Cullompton: Willan Publishing.
84. Wellikoff, I. (2004). Victim-Offender Mediation and Violent Crimes: on the Way to Justice. *Cardozo Journal of Conflict Resolution*, 5.1, 1–24.
85. Zinsstag, E., Teunkens, M. and Pali, B. (2011). *Conferencing: A way forward for restorative justice in Europe*. European Forum for Restorative Justice.
86. Žukauskaitė, J. (2012). Nepilnamečių nusikalstamas elgesys: psichologiniai mediacijos taikymo aspektai. *Teisės problemos*, 2, 96–110.

V. Kiti šaltiniai:

87. Centre for Justice and Reconciliation. *Conferencing* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://restorativejustice.org/restorative-justice/about-restorative-justice/tutorial-intro-to-restorative-justice/lesson-3-programs/conferencing/#sthash.7iuXtZ1J.JHBzV2fj.dpbs> [žiūrėta 2022 m. sausio 10 d.].
88. European e-Justice Portal. *Mediation in EU countries: Belgium* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: [https://e-](https://e-justice.europa.eu/mediation-in-eu-countries-belgium)

- justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?BELGIUM&init=true [žiūrėta 2022 m. balandžio 10 d.].
89. European e-Justice Portal. *Mediation in EU countries: Czech Republic* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?CZECH_REPUBLIC&init=true&member=1 [žiūrėta 2022 m. balandžio 10 d.].
90. European e-Justice Portal. *Mediation in EU countries: Finland* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?FINLAND&init=true&member=1 [žiūrėta 2022 m. balandžio 10 d.].
91. European e-Justice Portal. *Mediation in EU countries: Poland* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?POLAND&member=1 [žiūrėta 2022 m. vasario 9 d.].
92. European e-Justice Portal. *Mediation in EU countries: Romania* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?ROMANIA&init=true&member=1 [žiūrėta 2022 m. balandžio 10 d.].
93. European e-Justice Portal. *Mediation in EU countries: Spain* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries?SPAIN&init=true&member=1#toHeader4 [žiūrėta 2022 m. balandžio 10 d.].
94. Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos. Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotas nusikalstamas veikas, įtariamus (kaltinamus) asmenis nusikalstamų veikų padarymu, susijusių su smurtu artimoje aplinkoje [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=9583&datasource=67115 [žiūrėta 2022 m. vasario 14 d.].
95. Teise.pro. Povilanskas, M. (2020). *Mediacija baudžiamosiose bylose: ar įmanoma, o gal jau turime?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2020/110/m-povilanskas-mediacija-baudziamosiose-bylose-ar-imanoma-o-gal-jau-turime/> [žiūrėta 2021 m. gruodžio 8 d.].

SANTRAUKA

Mediacijos perspektyvos Lietuvos baudžiamajame procese

Augustė Valeikaitė

Magistro darbe analizuojama mediacijos perspektyvų Lietuvos baudžiamajame procese tema, nagrinėjant tiek reikšmingus teisės aktus, mokslininkų padarytas išvadas doktrinoje, užsienio valstybių praktiką, tiek ir teismų praktikoje pateiktus išaiškinimus.

Darbo pradžioje analizuojama mediacijos samprata bei atsiradimas baudžiamajame procese. Mediacijos istorinė raida nagrinėjama remiantis užsienio valstybių praktika bei tarptautiniais teisės aktais, pradėjusiais skatinti mediacijos ir kitų atkuriamojo teisingumo modelių plėtrą. Taip pat analizuojamas mediacijos baudžiamajame procese turinys. Mediacija yra lyginama su kitais atkuriamojo teisingumo modeliais, taip pat yra išskiriami pagrindiniai mediacijos principai ir jų reikšmė. Be to, remiantis įvairiais šaltiniais bei atliktų tyrimų duomenimis, pateikiami esminiai mediacijos privalumai, jos teikiama nauda ir trūkumai.

Pagrindinis dėmesys darbe yra skiriamas mediacijos taikymo Lietuvos baudžiamajame procese problemoms ir galimybėms. Mediacija yra lyginama su Lietuvoje įtvirtintu susitaikymo institutu bei išskiriami pagrindiniai jo trūkumai. Taip pat analizuojamos mediacijos įtvirtinimo galimybės Lietuvos baudžiamajame procese. Aptariamas teisinio reguliavimo reikalingumas, mediacijos taikymo galimybė visose baudžiamojo proceso stadijose. Nagrinėjami subjektai, galintys nukreipti mediacijai, mediacijos terminai ir išlaidos. Išskiriamos bendrosios procesinės sąlygos, mediacijos teisinės pasekmės, analizuojamos mediacijai tinkamos bylos, reikalavimai mediatoriams. Be to, pateikiamas mediacijos projektų mokslinio vertinimo (monitoringo) reikalingumas bei pateikiamas informacijos apie mediacijos galimybes ir privalumus sklaidos reikšmingumas.

SUMMARY

Perspectives of Mediation in Lithuanian Criminal Procedure

Augustė Valeikaitė

This master thesis analyzes the perspectives of mediation in Lithuanian criminal proceedings, examining both significant legal acts, the conclusions made by scientists in the doctrine, the practice of foreign countries, and the explanations provided in the case law.

At the beginning of the work, the concept of mediation and its emergence in criminal proceedings is analyzed. The historical development of mediation is examined on the basis of the practice of foreign countries and international legal acts that have started to promote the development of mediation and other models of restorative justice. The content of mediation in criminal proceedings is also examined. Mediation is compared with other models of restorative justice, and the main principles of mediation and their significance are also distinguished. In addition, based on various sources and research data, the main advantages, benefits and disadvantages of mediation are presented.

The main focus of the work is on the problems and possibilities of the application of mediation in Lithuanian criminal proceedings. Mediation is compared with the institute of reconciliation established in Lithuania and its main shortcomings are highlighted. Possibilities of establishing mediation in Lithuanian criminal proceedings are also analyzed. The need for legal regulation and the possibility of applying mediation at all stages of criminal proceedings are discussed. Entities that can refer to mediation, terms and costs of mediation are examined. The general procedural conditions, the legal consequences of mediation, the analysis of cases suitable for mediation, and the requirements for mediators are distinguished. In addition, the need for scientific evaluation (monitoring) of mediation projects and the significance of the dissemination of information on the possibilities and benefits of mediation are presented.